Ավստրիական գրականություն, Արձակ, Նովել
13+
Թարգմանիչ՝ Լիլի Պողոսյան

Արտատպված է՝ Ստեֆան Ցվայգ, Մարդկության աստեղային ժամերը; Շախմատային նովել, Ե., Լույս, 1986: Տպագիր գրքում առկա տողատակի ծանոթագրությունները ներկայացված են անմիջապես ծանուցվող միավորից հետո և առնված են շեղ, զուգահեռ գծիկների մեջ /...../

Ստեֆան Ցվայգ
Շախմատային նովել

Օվկիանոսային մեծ շոգենավի վրա, որը կեսգիշերին Նյու Յորքից դեպի Բուենոս Այրես էր ուղևորվում, ինչպես միշտ ճանապարհվելու վերջին պահերին, գործնական իրարանցում էր տիրում: Ամբոխի մեջ բոլոր կողմերով հրմշտոցով շարժվում էին ուղեկցողները: Հեռագրատան ցրիչները, գլխարկները լոթիաբար ծռած՝ բղավում էին ուղևորների անունները: Բերում էին ուղեբեռ ու ծաղիկներ: Աստիճաններով վազվզում էին հետաքրքրասեր մանուկները, իսկ վերին տախտակամածին անդադրում նվագում էր նավի նվագախումբը... Ես բարեկամիս հետ կանգնած էի տախտակամածի վրա՝ այդ խառնաշփոթից հեռու: Հանկարծ մեզ բոլորովին մոտիկ երկու թե երեք անգամ բռնկեց մագնիումը. հավանաբար, ուղևորների մեջ ինչ-որ երևելի մարդ կար, և վերջին պահին վերցված հարցազրույցի համար նկար էր պետք եկել: Ընկերս, նայելով այդ կողմ, քմծիծաղ տվեց,

— Մեզ հետ միասին նավի վրա է բնության հրաշքը՝ Չենտովիչը:

Տեսնելով, որ այդ անունն ինձ ոչինչ չի ասում, նա բացատրեց.

— Միրկո Չենտովիչ, շախմատի աշխարհի չեմպիոն: Նա հենց նոր ջախջախել է Ամերիկայի բոլոր շախմատիստներին և հիմա գնում է Արգենտինա՝ դափնիներ վաստակելու:

Այստեղ ես հիշեցի ո՛չ միայն աշխարհի չեմպիոնի անունը, այլև որոշ մանրամասնություններ նրա կայծակնային կարիերայից: Բարեկամս, որն ինձնից ուշադիր էր հետևում համաշխարհային մամուլին, լրացրեց իմ տեղեկությունները, այդ առթիվ մի քանի անեկդոտներ պատմելով:

Մոտ մեկ տարի առաջ Չենտովիչին հաջողվեց միանգամից դասվել շախմատային այնպիսի աստղերի շարքը, ինչպիսիք են Ալյոխինը, Կապաբլանկան, Տարտակովերը, Լասկերը, Բոգոլյուբովը: 1922 թվականի մրցամարտին յոթնամյա հրաշամանկան՝ Ռեշևսկու Նյու Յորքում հայտնվելուց ի վեր շախմատիստների հրաշալի համաստեղությունը չգիտեր ոչ մի նորեկի, որն այդպիսի աղմուկով ներխուժեր իրենց շրջանը և այդքան սուր հետաքրքրություն առաջացներ իր շուրջը: Չենտովիչի մտավոր ունակությունները նրան բնավ չէին խոստանում այդքան փայլուն կարիերա: Գաղտնիքը շուտով բացվեց. աշխարհի չեմպիոնը ոչ մի լեզվով չէր կարող անսխալ գրել գոնե մի քանի բառ, և ինչպես հեգնանքով նկատել էր նրա մաղձոտ ախոյաններից մեկը, «նրա տգիտությունը համապարփակ էր»:

Փոքրիկ նավակը, որ պատկանում էր նրա հորը՝ հարավսլավացի մի աղքատ մակույկավարի, մի գիշեր ջրասույզ էր արվել դանուբյան մի բեռնատար նավի կողմից: Խուլ գյուղակի սրտացավ պաստորն իր խնամքի տակ էր վերցրել որբացած տղային, որն այն ժամանակ տասներկու տարեկան էր: Բարի մարդը կաշվից դուրս էր գալիս՝ ճգնելով հիմարավուն, թլվատ, նեղ ճակատով տղայի ուղեղին հասցնել նրա գլուխը չմտնող դպրոցական խորիմաստությունը:

Բայց պաստորի բոլոր ջանքերը զուր անցան: Միրկոն հարյուրերորդ անգամ անմտորեն նայում էր տառերին, բայց չէր կարողանում հիշել դրանք: Նրա ծանրաշարժ ուղեղը չէր ընկալում պարզագույն բաներ: Տասնչորս տարեկանում նա դեռ մատների վրա էր հաշվում, նրա համար մեծ

դժվարություն էր ներկայացնում գրքից կամ թերթից մի ոչ մեծ հատված կարդալը: Եվ սակայն չի կարելի ասել, թե Միրկոն անպարտաճանաչ էր կամ անհնազանդ: Նա անում էր այն ամենը, ինչ նրան հրամայում էին. ջուր էր կրում, փայտ էր ջարդում, աշխատում էր դաշտում, կարգի էր բերում խոհանոցը: Նրան կարելի էր վստահել. ամեն տեսակ հանձնարարություն նա ի վերջո կատարում էր, թեև նրա դանդաղկոտությունը հանում էր համբերությունից: Բայց ամենից շատ բարի քարոզչին վշտացնում էր համառ պատանու անտարբերությունն աշխարհում ամեն ինչի հանդեպ: Նա երբեք ոչինչ չէր անում առանց հանձնարարության, երբեք չէր խաղում հասակակիցների հետ և երբեք որևէ գործ չէր փնտրում, մինչև նրան չէին ասում, թե ինչ պետք է անել: Տնային աշխատանքն ավարտելով, Միրկոն նստում էր սենյակում և այդպես էլ մնում նստած՝ արածող ոչխարի նման իր անմիտ հայացքը հեռուն գամած, առանց փոքր իսկ հետաքրքրություն ցուցաբերելու այն ամենի նկատմամբ, ինչ կատարվում էր շուրջը: Երեկոները, երբ պաստորը, փայտյա երկար ծխամորճը ծծելով, խաղում էր իր մշտական երեք պարտիաները ոստիկանական վախմիստրի հետ, շիկահեր, դեռահաս պատանին լռելյայն տեղ էր գրավում խաղացողների մոտ և ծանր կոպերը կախելով, քնատ ու անտարբեր տեսքով նայում գծագրված տախտակին:

Մի անգամ ձմռան երեկոյին, երբ երկու բարեկամներն արդեն խորասուզվել էին իրենց սովորական խաղի մեջ, պատուհանից այն կողմ լսվեց զանգուլակների ձայն: Արագորեն տանն էին մոտենում սահնակներ: Սենյակ վազեց ձյունոտված գլխարկով մի գյուղացի և սկսեց աղաչել պաստորին՝ հնարավորին չափ շուտ գնալ իր մահացող մոր մոտ՝ նրան վերջին հրաժեշտը տալու: Քահանան անմիջապես ճանապարհվեց նրա հետ: Վախմիստրը, որը կիսատ էր թողել գարեջրի բաժակը, գնալուց առաջ ծխեց ծխամորճը և արդեն պատրաստվում էր հագնել երկարաճիտ փափուկ կոշիկները, երբ հանկարծ նկատեց, որ Միրկոն առանց կտրվելու նայում է շախմատի տախտակի վրա անավարտ մնացած պարտիային:

— Գուցե ուզում ես ավարտե՞լ պարտիան,— կատակով նրան հարցրեց վախմիստրը, միանգամայն համոզված, որ հիմարավուն պատանին չգիտե նույնիսկ, թե ինչպես են շարժվում ֆիգուրները տախտակի վրա: Տղան անվստահ նայեց նրան, բայց դրականորեն գլխով արեց ու նստեց պաստորի տեղը: Տասնչորսերորդ քայլում վախմիստրը պարտվեց և պետք է խոստովանել, որ իր պարտությունը բոլորովին էլ ինչ-որ պատահական սխալի արդյունքը չէր: Երկրորդ պարտիան ավարտվեց նույն ձևով:

— Բաղաամի՛ էշ,— վերադառնալով, բացականչեց ցնցված պաստորը և վախմիստրին, որ առանձնապես ծանոթ չէր աստվածաշնչին, բացատրեց, որ նման մի հրաշք կատարվել էր երկու հազար տարի առաջ, երբ մինչև այդ անլեզու անասունն սկսել էր խոսել, այն էլ շատ իմաստուն: Չնայած ուշ ժամին, բարի պաստորը չկարողացավ դիմանալ իր կիսագրագետ որդեգրի հետ չափվելու գայթակղությանը: Նույն հեշտությամբ Միրկոն հաղթեց և նրան: Նա խաղում էր դանդաղ, առանց տախտակից բարձրացնելու լայնաճակատ գլուխը, բայց նրա խաղում կար մի անսասան վստահություն: Հաջորդ օրերին ո՛չ պաստորը, ո՛չ էլ վախմիստրը չկարողացան նրանից տանել ոչ մի հաղթանակ:

Քահանան, որ մյուսներից լավ գիտեր իր որդեգրի մտավոր անհուսալի հետամնացությունը, ինքն իրեն հարցնում էր. կարո՞ղ է, արդյոք, այդ միակողմանի անսովոր տաղանդը դիմանալ ավելի լուրջ փորձության: Գյուղական վարսավիրի օգնությամբ Միրկոյին բերեցին ավելի պատշաճ տեսքի, և պաստորը նրան սահնակով տարավ հարևան փոքրիկ քաղաքը, որտեղ գլխավոր հրապարակի սրճարանում հավաքվում էին տեղի շախմատասերները, ինչպես նա համոզվել էր դառը փորձով, շատ ավելի հմուտ խաղացողներ, քան ինքը:

Պաստորի երևալը խարտյաշ, կարմրաթուշ պատանու ուղեկցությամբ շարժեց բոլորի հետաքրքրասիրությունը: Քանի դեռ չէին կանչում շախմատի սեղանի մոտ, Միրկոն կանգնած էր քիչ հեռու աչքերը գետնին հառած, այդպես էլ չհանելով կաշեծիք քուրքը և երկարաճիթ հովվական կոշիկները: Նա տանուլ տվեց առաջին պարտիան, որովհետև բարեհոգի պաստորը երբեք չէր կիրառել սիցիլիական պաշտպանություն: Հաջորդ պարտիան ոչ ոքի ավարտվեց: Սակայն երրորդ, չորրորդ և բոլոր հաջորդ պարտիաները Միրկոն տարավ մեկը մյուսի ետևից:

Հարավսլավիայի գավառական քաղաքները ո՛չ հաճախ են լինում հուզող դեպքերի մրցասպարեզ: Դրա համար էլ գյուղական չեմպիոնի առաջին ելույթը կատարյալ սենսացիա եղավ հարգարժան քաղաքացիների համար: Միաձայն որոշվեց, որ հրաշամանուկը պետք է մնա քաղաքում մինչև առավոտ, երբ հավաքված կլինի շախմատային ակումբի հատուկ ժողովը, և հատկապես այն պատճառով, որ նրա հետ կարողանա խաղալ մոտակա ամրոցի տիրակալ ծերունի Չիմշիցը, որն այրվում էր շախմատային կրքով:

Քահանայի հոգում պայքարում էին երկու զգացմունք՝ հպարտություն իր որդեգրի համար և պարտականության զգացումը, որը նրան հետ էր կանչում գյուղ, կիրակնօրյա ծառայության:

Պարտականության զգացումը հաղթեց, բայց և այնպես պաստորը համաձայնեց քաղաքում թողնել Միրկոյին՝ հետագա փորձությունների համար: Շախմատիստները երիտասարդ Չենտովիչին տեղավորեցին հյուրանոցում, որտեղ նա կյանքում առաջին անգամ տեսավ ժամանակակից զուգարանը:

Կիրակի օրը ճաշից հետո շախմատային սենյակը լեփլեցուն էր: Չորս ժամ շարունակ Միրկոն անշարժ նստած էր շախմատի տախտակի առաջ առանց մի բառ իսկ արտասանելու, առանց աչքերը բարձրացնելու և մի հակառակորդին մյուսի ետևից ջախջախելով: Վերջապես, նրան առաջարկեցին միաժամանակյա խաղի սեանս տալ: Հարկ եղավ որոշ ժամանակ՝ Միրկոյին հասկացնելու համար, որ նա պետք է խաղա միանգամից մի քանի հակառակորդի հետ: Բայց հենց որ նա հասկացավ, թե ինչ են ուզում իրենից, անվրդով գործի անցավ ու սկսեց անցնել սեղանից սեղան՝ դանդաղորեն շարժվելով ծանր, չմաքրված կոշիկներով: Ի վերջո, ութ պարտիայից նա շահեց յոթը:

Այնուհետև սկսվեցին լուրջ խորհրդակցությունները: Խիստ ասած, նոր չեմպիոնը քաղաքի բնիկներից չէր, այնուհանդերձ, տեղական հայրենասիրությունն զգալ էր տալիս իրեն: Աննշան, նույնիսկ քարտեզի վրա հազիվ նշմարվող փոքրիկ քաղաքը վերջապես մեծ մարդու հայրենիքը կոչվելու հնարավորություն էր ստանում:

***

Կոլլեր անունով իմպրեսարիոն, որ տեղական կազինոյի համար երգչուհիներ և պարուհիներ էր բերում, հայտարարեց, թե ինքը հանձն է առնում պատանուն դասերի տանել իր ծանոթ մի վիենացու մոտ, որը շախմատի խաղի գիտակ է, և մի քանի տարի կպահի երիտասարդ Միրկոյին այն պայմանով, որ հետագայում իրեն հատուցվեն ծախսերը: Պայմանագիրն ստորագրեց կոմս Չիմշիցը: Ամբողջ վաթսուն տարվա ընթացքում, երբ նա ամեն օր շախմատ էր խաղում, նրան չէր վիճակվել չափվել այդպիսի հիանալի հակառակորդի հետ: Այդ օրից սկսվեց դանուբյան մակույկավարի որդու շշմեցուցիչ կարիերան:

Միրկոյին հարկավոր եղավ ընդամենը վեց ամիս՝ շախմատային տեխնիկայի բոլոր գաղտնիքները հասկանալու համար: Ճիշտ է, մի բանի նա չհասավ, հետագայում դա նկատվեց շախմատիստների կողմից և ծաղրի պատճառ դարձավ: Իր խաղացած պարտիաներից և ոչ մեկը Չենտովիչը հիշել չէր կարողանում, մասնագիտական լեզվով ասած՝ նա չէր կարողանում կուրորեն խաղալ: Նա բացարձակապես անընդունակ էր երևակայության մեջ վերականգնել շախմատի տախտակը: Նրան անպայմանորեն անհրաժեշտ էր աչքի առջև ունենալ իսկական, վաթսունչորս սև ու սպիտակ քառակուսիներով տախտակը և երեսուներկու ֆիգուրները: Նույնիսկ համաշխարհային ճանաչում գտնելով՝ նա մշտապես գրպանի շախմատ էր կրում իր հետ՝ ցանկացած պահին պետք եկած դասական որևէ պարտիա վերարտադրելու և հետաքրքրող խնդիրը լուծելու համար:

Չնայած այդ թերությունն ինքնին մեծ կարևորություն չէր ներկայացնում, այնուամենայնիվ այն ցույց էր տալիս երևակայության պակաս և աշխույժ շշուկներ էր առաջացնում շախմատիստների

շրջանում. այդպիսի շշուկներ ծագում են, օրինակ, երաժշտական շրջաններում, երբ պարզվում է, որ ականավոր վիրտուոզը կամ դիրիժորը չի կարող նվազել կամ նվագախումբը ղեկավարել հիշողությամբ, առանց նոտաների: Ասենք, այդ բացը չխանգարեց Միրկոյի հրաշալի հաջողություններին: Տասնյոթ տարեկանում նա արդեն ուներ տասնյակ տարբեր մրցանակներ, տասնութում դարձավ Հունգարիայի չեմպիոնը և, վերջապես, քսանում՝ աշխարհի չեմպիոն: Լավագույն խաղացողները, որոնք, անկասկած, գերազանցում էին նրան խելքով, երևակայության ուժով և համարձակությամբ, չկարողացան դիմանալ նրա երկաթե, սառը տրամաբանությանը, ինչպես Նապոլեոնը չկարողացավ դիմանալ զգուշավոր Կուտուզովին և Հաննիբալը՝ Ֆաբիոս Կունկտատորին, որի հուլության և տկարամտության գծերը, ինչպես հավաստում է Լիբիոսը, արտահայտվում էին արդեն վաղ մանկության շրջանում: Այսպիսով, ստացվեց, որ ականավոր շախմատիստների փայլուն միության մեջ, որտեղ կային հոգեկան և մտավոր գործունեության ամենատարբեր ճյուղերի նշանավոր ներկայացուցիչներ՝ փիլիսոփաներ, մաթեմատիկոսներ, մարդիկ՝ օժտված գեղարվեստական նրբազգացությամբ, գյուտարարական ընդունակություններով և հաճախ էլ ստեղծագործական տաղանդով, մտավ մի իսկական օտարական՝ մռայլ, լռակյաց, չզարգացած մի գյուղական պատանի: Ամենաճարտար լրագրողները չէին կարողանում պոկել նրանից ոչ մի բառ, որից հնարավոր լիներ սենսացիա ստեղծել: Թերթերը զուրկ էին այդ հնարավորությունից, բայց դա լրացվում էր նրա մասին պատմող անեկդոտների առատությամբ. հազիվ վեր կենալով շախմատի սեղանի մոտից, որտեղ նա չուներ իրեն հավասարը, Չենտովիչը դառնում էր զվարճալի, գրեթե զավեշտական մի դեմք. չնայած անթերի կոստյումին, մոդայիկ փողկապին և չափազանց մեծ ադամանդով քորոցին ու խնամքով ներկված եղունգներին՝ նա մնում էր այն, ինչ առաջ էր՝ սահմանափակ, անտաշ մի երիտասարդ, որը դեռ վերջերս պաստորի խոհանոցն էր ավլում: Օգտագործելով իր տաղանդն ու փառքը՝ նա ջանում էր հնարավորին չափ շատ փող վաստակել ընդսմին՝ երևան հանելով մանրախնդիր և, հաճախ, կոպիտ ագահություն: Նա այդ անում էր լկտի անկեղծությամբ, որը շարժում էր իր մրցակիցների զայրույթն ու անվերջանալի ծաղրանքները: Շրջելով քաղաքից քաղաք՝ նա կանգ էր առնում ամենաէժան հյուրատներում, համաձայնում էր խաղալ պատահած շախմատային ակումբում, որը պատրաստ էր նրան հոնորար տալ: Օճառի գործարանատիրոջը նա վաճառեց իր նկարը ռեկլամային հայտարարություններում դնելու իրավունքը՝ ուշադրություն չդարձնելով իր ախոյանների արհամարհական ծաղրանքներին: Վերջիններիս հայտնի էր, որ նա դժվար թե կարողանար երկու կապակցված բառ գրել, բայց իր անունով լույս է ընծայել «Շախմատախաղի փիլիսոփայությունը» գիրքը, որը գրել էր մի խեղճ գալիցիացի ուսանող ինչ-որ ձեռներեց հրատարակչի պատվերով:

Ինչպես սովորաբար պատահում է նման խառնվածքի մարդկանց հետ, Չենտովիչը բոլորովին զուրկ էր հումորի զգացումից, և դառնալով չեմպիոն՝ սկսեց իրեն համարել աշխարհի ամենակարևոր մարդը: Այն բանի գիտակցումից, որ ինքը կարողացել է հաղթել բոլոր այդ խելացի և բարեկիրթ մարդկանց, փայլուն հռետորների ու գրողների, և մանավանդ, որ նրանցից շատ է վաստակում, նրա նախկին անվստահությունը փոխվեց սառն ամբարտավանության:

— Իհարկե, ինչպես և պետք էր սպասել, հեշտությամբ ձեռք բերած փառքից պտտվեց այդ դատարկ գլուխը,— եզրակացրեց ընկերս և մի քանի բնորոշ օրինակ բերեց այն մասին, թե ինչպես Չենտովիչը զուտ երեխայական սնապարծությամբ ջանում էր տեղ գրավել հասարակության մեջ,— քսանմեկ տարեկան պատանին ինչո՞ւ չդառնա անհավատալիորեն սնապարծ, եթե տախտակի վրա ֆիգուրներ շարժելով նա կարող է մեկ շաբաթում վաստակել ավելի շատ, քան նրա ամբողջ գյուղը՝ մի ամբողջ տարում, սարսափելի պայմաններում զբաղվելով անտառահատությամբ: Եվ հետո, շատ հեշտ կարող ես քեզ մեծ մարդ համարել, եթե ուղեղդ ծանրաբեռնված չէ փոքր իսկ կասկածով, թե երկրի վրա ինչ-որ ժամանակ ապրել են Ռեմբրանտ, Բեթհովեն, Դանթե և Նապոլեոն: Նրա սահմանափակ ուղեղում բուն է դրել միայն մի միտք. արդեն բազմաթիվ ամիսներ նա տանուլ չի տվել ոչ մի պարտիա: Եվ քանի որ նա ամենափոքր պատկերացում անգամ չունի այն մասին, որ շախմատից ու փողից բացի աշխարհում կան ուրիշ արժեքավոր բաներ, նա ունի բոլոր հիմքերը սեփական անձով զմայլվելու համար:

Հասկանալի է, որ բարեկամիս պատմածը շարժեց իմ հետաքրքրասիրությունը: Ամբողջ կյանքում ինձ հետաքրքրել են մենագարների տարբեր տեսակները, այն մարդկանց, որոնց ուղեղում կա մի

եզակի գաղափար, որովհետև որքան նեղ են այն շրջանակները, որոնցով իրեն սահմանափակում է մարդը, որոշակի իմաստով նա այնքան ավելի է մոտենում անսահմանությանը: Հավանաբար, հենց այդպիսի՝ աշխարհում ամեն ինչի նկատմամբ անտարբեր մարդիկ են, որ համառորեն, ինչպես մրջյունները, ինչ-որ հատուկ նյութից կառուցում են իրենց սեփական, ոչնչի չնմանվող փոքրիկ աշխարհը, որը նրանց համար տիեզերքի փոքրացված նմանությունն է: Ուստի ես բարեկամիցս չթաքցրի իմ մտադրությունը՝ ջանալ ճանապարհորդության ընթացքում մինչև Ռիո ավելի մոտիկից ծանոթանալ այդ ծայրահեղորեն միակողմանի ընդունակություններով օժտված անձնավորության հետ:

— Հազիվ թե դա ձեզ հաջողվի,— զգուշացրեց իմ զրուցակիցը:— Որքան գիտեմ, դեռ ոչ մեկին չի հաջողվել որսալ Չենտովիչից գոնե մի չնչին բան, որը պիտանի լիներ հոգեբանական դատողությունների համար: Իր ամբողջ անհավատալի սահմանափակությամբ հանդերձ այդ խորամանկ գյուղացին բավական խելացի է՝ իր թուլությունները ծածկելու համար: Միջոցը պարզ է. հայրենակիցներից, այն էլ իր շրջանի մարդկանցից բացի, որոնց հետ նա հանդիպում է էժանագին հյուրանոցներում, որևէ մեկի հետ զրույցի բռնվելուց Չենտովիչը խուսափում է: Զգալով, որ իր առջև կիրթ մարդ է կանգնած, նա խխունջի պես անմիջապես թաքնվում է իր պատյանում, այդ պատճառով ոչ ոք չի կարող պարծենալ, թե որևէ հիմարություն է լսել նրանից և կարողացել է գնահատել նրա տգիտության ողջ անդունդը:

Երևի բարեկամս իրավացի էր: Ուղևորության առաջին օրերին Չենտովիչի հետ ծանոթություն հաստատելն անհնարին եղավ. թերևս պետք էր որոշ լկտիություն ցուցաբերել, բայց ես այդպիսի հնարքների կողմնակիցը չեմ: Երբեմն նա երևում էր վերին տախտակամածի վրա և ճեմում այնտեղ ձեռքերը մեջքին դրած, սևեռուն մտորումների մեջ ընկղմված, ճիշտ այնպես, ինչպես Նապոլեոնը հայտնի նկարում, իսկ տախտակամածով զբոսնելիս նա միշտ այնպես էր շտապում, որ նպատակիս հասնելու համար ես ստիպված կլինեի վարգով գնալ նրա ետևից: Նա երբեք չէր երևում հյուրասրահում, բարում կամ ծխասրահում: Ստյուարդը, որին ես ծածուկ հարցուփորձ էի անում, ինձ ասաց, թե օրվա մեծ մասը նա անցկացնում է իր նավախցում, մեծ շախմատային տախտակի առաջ վերլուծելով խաղացված պարտիաները կամ խնդիրներ լուծելով:

Երեք օր հետո ինձ սկսեց ջղայնացնել, որ Չենտովիչի պաշտպանական տակտիկան ավելի ուժեղ դուրս եկավ, քան նրան որևէ կերպ հասնելու իմ ցանկությունը: Մինչ այդ ինձ չէր վիճակվել անվանի շախմատիստների հանդիպել: Ինչքան ավելի էի ձգտում հասկանալ այդ տիպի մարդկանց, այնքան ավելի անհասկանալի էր թվում ինձ մարդու ուղեղի այդ աշխատանքը, որն ամբողջապես կենտրոնացած է վաթսունչորս սև ու սպիտակ վանդակների բաժանված մի ոչ մեծ տարածության վրա: Անձնական փորձից ինձ ծանոթ էր «արքայական խաղի» խորհրդավոր հմայքը՝ մարդու հնարած խաղերից միակը, որ կախված չէ դիպվածի քմայքներից և դափնով է պսակում միայն խելքը, կամ, ավելի ճիշտ, մտավոր ունակությունների հատուկ ձևը: Սակայն մի՞թե «խաղ» նեղլիկ բնորոշումը վիրավորական չէ շախմատի համար: Բայց և այնպես, դա ո՛չ գիտություն է, ո՛չ էլ արվեստ, ավելի շուտ ինչ-որ միջին մի բան է, որ պտտվում է այդ երկու հասկացողությունների միջև, ինչպես որ երկրի ու երկնքի միջև պտտվում է Մուհամեդի դագաղը: Այդ խաղում համատեղվում են ամենահակասական հասկացողությունները. այն և՛ հին է, և՛ հավիտենապես նոր, իր հիմքով մեխանիկական է, բայց հաղթանակ է բերում միայն նրան, ով երևակայություն ունի, նեղ երկրաչափական տարածության մեջ սահմանափակված և միաժամանակ անսահման իր կոմբինացիաներում, անընդհատ զարգացող և միանգամայն անպտուղ, միտք՝ առանց հետևության, մաթեմատիկա՝ առանց արդյունքների, արվեստ՝ առանց ստեղծագործությունների, ճարտարապետություն՝ առանց քարի: Եվ սակայն, այդ խաղն ավելի լավ է դիմացել ժամանակի փորձությանը, քան մարդկանց բոլոր գրքերն ու ստեղծագործությունները. դա միակ խաղն է, որ պատկանում է բոլոր ժողովուրդներին և բոլոր ժամանակներին, և ոչ մեկին հայտնի չէ այն աստծո անունը, որն այն երկիր է իջեցրել ձանձրույթը փարատելու, միտքը հղկելու, հոգին քաջալերելու համար: Որտե՞ղ է նրա սկիզբը, և որտե՞ղ է վերջը: Նրա պարզ կանոնները կարող է սովորել ամեն մի երեխա, նրա մեջ իր ուժերն է փորձում յուրաքանչյուր սիրող, և միևնույն ժամանակ, նրա մշտապես նեղ վանդակներում են ծնվում միանգամայն առանձնահատուկ, ոչ մեկի հետ չհամեմատվող վարպետները՝ մարդիկ, որոնք օժտված են բացառապես շախմատիստի ունակություններով: Դրանք յուրահատուկ հանճարներ

են, որոնց հատուկ են երևակայության թռիչքը, հաստատակամությունն ու ճշգրտության վարպետությունը ոչ պակաս, քան մաթեմատիկոսներին, բանաստեղծներին և կոմպոզիտորներին, միայն թե այլ զուգորդությամբ և այլ ուղղությամբ: Դիմագիտական ուսումնասիրություններով զբաղվելու օրերին մի ինչ-որ Գալլ /Գալլ Ֆրանց-Հովսեփ (1758—1828), գերմանացի բժիշկ. ստեղծել է դիմագիտության կեղծ գիտությունը, որը իբր թե թույլ է տալիս որոշելու մարդու ունակություններն ու հակումները ըստ գանգի ձևի:/ պարտավոր էր առաջին հերթին զննել հանճարեղ շախմատիստներից մեկի գլխուղեղը՝ պարզելու համար, թե նրա ուղեղի գորշ նյութի մեջ չկա՞ արդյոք մի հատուկ ծալք, այնտեղ չկա՞ արդյոք ինչ-որ հատուկ շախմատային ջիղ կամ շախմատային ելուստ: Եվ ի՜նչ հետաքրքրություն կառաջացներ դիմագետի մոտ Չենտովիչի նման անհատը, որի այդ հատուկ հանճարեղությունը տեղավորված է ուղեղում բոլորովին անարատ և ծուլորեն, ինչպես լեռնային հանքաբեկորում թաքնված ոսկու միակ երակը: Սկզբունքորեն ես հասկանում էի, որ իր տեսակի մեջ միակ, հանճարեղ խաղը պետք է ծներ և արժանի հետևորդներ, բայց և այնպես ինձ համար միշտ դժվար, համարյա անհնար էր պատկերացնել մի մարդու կյանք, որն օժտված է գրրծուն խելքով և միևնույն ժամանակ սահմանափակում է իր աշխարհը մի ոչ մեծ սև ու սպիտակ տարածությամբ, և որն ընդունակ է իր կյանքի իմաստը գտնել երեսուներկու ֆիգուրներն այս ու այն կողմ շարժելու մեջ: Ես չէի կարողանում հասկանալ այն մարդու հոգեբանությունը, որը հավատում է, թե ձիու, այլ ո՛չ թե զինվորի քայլը փառք կբերի իրեն և անմահների շրջանում իր համար կապահովի մի փոքրիկ տեղ, մի բան, որն արտահայտվում է շախմատախաղի ուղեցույցի հակիրճ ծանոթագրություններում, այն մտածող, խելամիտ մարդու, որը, խելագար չլինելով հանդերձ, տաս, քսան, երեսուն, քառասուն տարի շարունակ նորից ու նորից իր խելքի ամբողջ ուժը նվիրում է մի անհեթեթ զբաղմունքի՝ ինչ էլ որ լինի, փայտե տախտակի անկյունը քշել փայտե արքային:

Եվ ահա, վերջապես, կյանքումս առաջին անգամ ինձ բոլորովին մոտիկ, նույն նավի վրա, ընդամենը վեց նավասենյակ այն կողմ հայտնվեց այդպիսի ֆենոմեններից մեկը՝ մի բացառիկ հանճար, կամ գուցե, հանելուկային հիմար, իսկ ես, դժբախտս, որի հոգեբանական հանելուկներ լուծելու կիրքը վերաճել է մոլուցքի, նրա հետ ծանոթանալու ոչ մի միջոց չէի կարողանում գտնել: Ես կատարում էի բոլոր հնարավոր մանյովրները. մերթ ուզում էի խաղալ նրա սնապարծության հետ՝ որևէ ազդեցիկ լրագրի համար հարցազրույց խնդրելով, մերթ հույս էի դնում նրա մեջ ագահություն արթնացնելու վրա՝ Շոտլանդիայով շահավետ ուղեպտույտ առաջարկելով: Վերջապես մտաբերեցի որսորդների վարվելաձևը, որոնք գայթակղեցնում են խլահավերին՝ նմանեցնելով նրանց սիրո կանչը: Գուցե, շախմատ խաղացող ձևանալո՞վ ինձ կհաջողվի գրավել շախմատային մաեստրոյի ուշադրությունը:

Ես երբեք լրջորեն շախմատ չեմ խաղացել. այն ինձ համար զվարճալիք է, ո՛չ ավելին: Եթե ես երբևէ շախմատի տախտակի առաջ անցկացնում էլ եմ մի երկու ժամ, ապա բնավ ո՛չ ուղեղս հոգնեցնելու, ընդհակառակը, լարված մտավոր աշխատանքից հետո հանգստանալու համար: Ես բառիս բուն իմաստով շախմատ «խաղում եմ» այն դեպքում, երբ իսկական շախմատիստները սրբագործում են, եթե կարելի է այդպես ասել: Շախմատը նույնպես, ինչպես սերը, խաղընկեր է պահանջում, իսկ ես դեռ չէի կարողացել պարզել նավի վրա կա՞ն, արդյոք, այդ խաղի սիրահարներ: Իրենց բներից նրանց հանելու համար ես ծխասրահում տեղավորեցի մի պարզունակ թակարդ: Ինձ հետ միասին շախմատի սեղանիկի մոտ որպես խայծ նստեց և իմ կինը, որն ինձնից էլ վատ է խաղում: Եվ, իհարկե, հազիվ էինք մենք մի քանի քայլ կատարել, երբ մեզ մոտ արդեն կանգնեց ուղևորներից մեկը, այնուհետև խաղին նայելու թույլտվություն խնդրեց ևս մեկ ուրիշը, իսկ շուտով գտնվեց և բաղձալի խաղընկեր, որն առաջարկեց ինձ մի պարտիա խաղալ իր հետ:

Դա ոմն Մակ Կոննոր էր՝ շոտլանդացի մի լեռնային ինժեներ: Ես իմացա, որ նա նավթային հորատանցքեր էր վարել Կալիֆոռնիայում և խոշոր կարողություն էր դիզել այնտեղ: Մակ Կոննորը մի ծաղկուն, քաջառողջ տղամարդ էր՝ քառակուսի ծնոտներով և պինդ ատամներով: Դեմքի վառ գույնը, անկասկած, ընդգծում էր վիսկիի չչափավորված օգտագործումը, իսկ ատլետի լայն ուսերը բավական տհաճ ազդեցություն էին թողնում խաղի ժամանակ, քանի որ Մակ Կոննորը պատկանում էր ինքնավստահ, հաջողակ մարդկանց այն կատեգորիային, որոնք յուրաքանչյուր պարտություն, նույնիսկ ամենաանմեղ մրցության մեջ, ընդունում են ո՛չ այլ կերպ, քան որպես

հարված իրենց ինքնասիրությանը: Այդ հսկա մարդը, որն ամեն ինչի համար պարտական էր միայն իրեն և սովոր էր հասնել նպատակին՝ հաղթահարելով բոլոր խոչընդոտները, այնքան էր լցված սեփական գերազանցության զգացումով, որ ամեն մի արգելք նա համարում էր իրեն նետված անթույլատրելի մարտահրավեր, եթե ոչ անարգանք: Տանուլ տալով առաջին երկու պարտիաները՝ նա մռայլվեց և սկսեց հանգամանորեն, բռնակալական տոնով բացատրել, որ դա տեղի չէր ունենա, եթե չլիներ իր պատահական ուշադրությունը: Երրորդ պարտությունը նա վերագրեց հարևան հյուրասրահից եկող աղմուկին: Տանուլ տված և ոչ մի պարտիա նա չէր ուզում թողնել առանց ռևանշի: Սկզբում նրա զայրացկոտությունը զվարճացնում էր ինձ, բայց հետո ես հաշտվեցի, մտածելով, որ դա, հավանաբար, կօգնի ինձ հասնելու նպատակիս. դեպի սեղանը գայթակղել աշխարհի չեմպիոնին:

Երրորդ օրն իմ ծրագիրն իրականացավ, թեև ոչ ամբողջապես: Գուցե շախմատ խաղալիս Չենտովիչը մեզ տեսե՞լ էր վերին տախտակամածի վրա բացվող լուսանցույցից, գուցե նա պարզապես որոշել էր իր ներկայությամբ պատվե՞լ ծխասրահը. համենայն դեպս, հենց որ նա տեսավ, որ իր արվեստի ոլորտը համարձակվել են խցկվել անտեղյակները, ակամա մոտեցավ և, մնալով պատշաճ հեռավորության վրա, տախտակին նետեց զննող մի հայացք: Քայլը Մակ Կոննորինն էր: Նրա մի քայլը բավական եղավ, որ Չենտովիչը հասկանար, թե ինչքան փոքր հետաքրքրություն են ներկայացնում մեր սիրողական ճիգերը: Ձեռքի անփույթ մի շարժումով, որով սովորաբար մերժում են գրախանութում առաջարկված վատ դետեկտիվ վեպը, առանց նույնիսկ թերթելու այն՝ չեմպիոնը շրջվեց ու դուրս եկավ սրահից:

«Իսկույն տեսավ, որ չարժե նեղություն քաշել»,— մտածեցի ես: Ինձ խոցեց նրա մեծամիտ, սառը հայացքը: Ես ցանկություն ունեցա որևէ մեկի վրա թափել բարկությունս և դիմեցի Մակ Կոննորին.

— Թվում է, ձեր քայլը մեծ տպավորություն չթողեց չեմպիոնի վրա:

— Ի՞նչ չեմպիոն:

Ես նրան բացատրեցի, որ այն մարդը, որը մտավ սենյակ և այդպիսի քամահրանքով վերաբերվեց մեր խաղին, Չենտովիչն էր՝ շախմատի աշխարհի չեմպիոնը: Ես ավելացրի, որ չարժե ընկճվել նրա գոռոզությունից. խեղճերի համար հպարտությունն անթույլատրելի պերճանք է: Պատահաբար ասված այդ խոսքերը միանգամայն անսպասելի ներգործություն ունեցան Մակ Կոննորի վրա: Նա անմիջապես անհավատալիորեն հուզվեց և փառասիրական հղացումներով տարված՝ մոռացավ մեր խաղի մասին: Նա չէր էլ կասկածում, թե Չենտովիչը ուղևորների հետ է, չեմպիոնն անպայման պետք է խաղա իր հետ: Նրան միայն մի անգամ է հաջողվել խաղալ չեմպիոնի հետ, այն էլ, երբ միաժամանակյա խաղի սեանս էր քառասուն տախտակի վրա: Բայց դա էլ շատ հրապուրիչ էր, և քիչ էր մնացել, որ ինքը հաղթեր: Ծանո՞թ եմ ես, արդյոք, չեմպիոնին: Ո՛չ, ծանոթ չեմ: Չե՞մ կարող, արդյոք, խնդրել նրան խաղալու մեզ հետ: Ես հրաժարվեցի, պատճառաբանելով, թե Չենտովիչը, որքան ինձ հայտնի է, խուսափում է նոր ծանոթություններից: Բացի այդ, ի՞նչ հետաքրքրություն չեմպիոնի համար խաղալ մեզ՝ երրորդ կարգայիններիս հետ:

Երրորդ կարգային ասել այնպիսի մի ինքնասիրահար մարդու հասցեին, ինչպիսին Մակ Կոննորն էր, թերևս ավելորդ էր: Նա զայրացած ընկրկեց բազկաթոռի վրա և բորբոքված հայտարարեց, թե պարզապես չի պատկերացնում, որ Չենտովիչը կարող է մերժել ջենտլմենի մարտահրավերը: Այդ մասին կհոգա ինքը: Նրա խնդրանքով ես մի քանի խոսքով նկարագրեցի չեմպիոնի յուրօրինակ բնավորությունը, և Մակ Կոննորը, կիսատ պարտիան թողնելով ճակատագրի քմայքին, սկսեց փնտրել Չենտովիչին վերին տախտակամածի վրա: Այստեղ ես նորից զգացի, որ հետ պահել այդպիսի թիկնավետ մարդուն, եթե նա իր գլուխն ինչ-որ բան է մտցրել, բոլորովին անհուսալի բան է:

Ես լարված սպասում էի: Անցավ տասը րոպե, և Մակ Կոննորը վերադարձավ, ինչպես ինձ թվաց, ոչ այնքան լավ տրամադրությամբ...

— Հը՛, ի՞նչ եղավ,— հարցրի ես:

— Դուք իրավացի էիք,— սրտնեղությամբ պատասխանեց Մակ Կոնոորը,— այնքան էլ հաճելի պարոն չէ: Ես բարևեցի ու ներկայացա, իսկ նա նույնիսկ ձեռքը չմեկնեց ինձ: Ես փորձեցի բացատրել նրան, որ մենք՝ բոլոր ուղևորներս, հպարտ ու երջանիկ կլինենք, եթե նա համաձայնի արժանացնել մեզ միաժամանակյա խաղի սեանսի: Բայց նա չափազանց պաշտոնական էր խոսում ինձ հետ և պատասխանեց, թե ցավոք սրտի, պայմանագիրն իմպրեսարիոյի հետ, որը կազմակերպել է նրա ուղեպտույտը, պարտավորեցնում է նրան միայն վարձատրությամբ խաղալ ուղևորության ընթացքում, և որ նրա ամենափոքր հոնորարը երկու հարյուր հիսուն դոլար է մեկ պարտիայի համար:

Ես ծիծաղեցի:

— Ա՛յ, երբեք չէի կարծում, թե ֆիգուրները սպիտակ վանդակներից սևերը տեղափոխելն այդքան շահութաբեր գործ է: Հուսով եմ, որ դուք նույնքան սիրալիր էլ հրաժեշտ տվեցիք:

Մակ Կոնոորը, սակայն, միանգամայն լուրջ էր:

— Մրցամարտը կկայանա վաղը, ժամը երեքին, այստեղ, ծխասրահում: Հուսով եմ, որ նա այնքան էլ հեշտ չի կարող ջարդել մեզ:

— Ի՞նչ: Դուք նրան երկու հարյուր հիսուն դոլա՞ր տվեցիք,— բացականչեցի ես՝ կատարելապես ապշած:

— Ի՞նչ կա որ: C’est son métier /Դա նրա մասնագիտությունն է (ֆրանս.)/: Եթե սկսել է ցավել ատամս, իսկ նավի վրա ատամնաբույժ կա, հո նա ձրի չի հանի այն: Նրա իրավունքն է պահանջել, որքան ինքն է ուզում: Ամեն տեղ այդպես է: Ցանկացած գործում լավագույն մասնագետները միշտ էլ հրաշալի առևտրականներ են լինում: Ինչ վերաբերում է ինձ, ապա ես կողմնակից եմ մաքուր գործարքի: Ես շատ ավելի մեծ հաճույքով ձեր Չենտովիչին կվճարեմ հնչուն դրամներ, քան կսկսեմ ողորմություն խնդրել նրանից և հետո էլ պարտավորված կզգամ շնորհակալություններ շռայլել նրան: Պատահել է, որ մի երեկոյի ընթացքում մեր ակումբում տանուլ եմ տվել երկու հարյուր հիսուն դոլարից էլ ավել, բայց չէ՞ որ ինձ չի վիճակվել խաղալ չեմպիոնի հետ: Երրորդ կարգայինի համար ամոթ բան չէ Չենտովիչին տարվելը:

Ինձ ծիծաղելի էր թվում, որ չափազանց անմեղ «երրորդ կարգի խաղացողներ» արտահայտությունն այդքան վիրավորել է Մակ Կոնոորի ինքնասիրությունը: Բայց քանի որ թանկագին զվարճալիքի համար, որն ինձ հնարավորություն էր տալիս ծանոթանալ հետաքրքրող սուբյեկտի հետ, վճարում էր Մակ Կոնոորը, ես գերադասեցի լռել:

Մենք շտապեցինք առաջիկա իրադարձության մասին տեղեկացնել ևս մի քանի հոգու, որոնց մեջ սեր էր նկատվում դեպի շախմատը, և պահանջեցինք մեզնից հետո մրցամարտի համար թողնել ոչ միայն մեր, այլև հարևան սեղանները՝ մնացած ուղևորների կողմից հնարավոր խանգարումներից խուսափելու համար:

Մյուս օրը ուղիղ նշանակված ժամին մեր խումբը հավաքված էր լրիվ կազմով: Հասկանալի է, կենտրոնական տեղը չեմպիոնի դիմաց, հատկացված էր Մակ Կոնոորին: Նա հուզվում էր, թունդ գլանակներ ծխում մեկը մյուսի ետևից և նյարդայնորեն նայում ժամացույցին:

Չեմպիոնը ստիպեց սպասել իրեն ամբողջ տասը րոպե (բարեկամիս պատմածը հիշելով՝ ես կանխատեսել էի ինչ-որ նման մի բան), և դա ավելի ընդգծեց նրա հայտնվելու հանդիսավորությունը: Նա սեղանին մոտեցավ անվրդով ու հանգիստ տեսքով, չբարևեց: Նրա անքաղաքավարությունն, ըստ երևույթին, պետք է նշանակեր. «Դուք գիտեք, թե ով եմ ես, իսկ ինձ բնավ չի հետաքրքրում, թե ովքեր եք դուք»,— և անմիջապես էլ չոր, գործնական տոնով սկսեց առաջադրել իր պայմանները: Քանի որ շոգենավի վրա բավարար քանակությամբ շախմատի

տախտակներ չկան, նա առաջարկում է, որ բոլորս միասին խաղանք իր դեմ: Կատարելով քայլը՝ նա, կիեռանա սենյակի մյուս ծայրը, որպեսզի չխանգարի մեզ խորհրդակցելու: Իսկ մենք, կատարելով պատասխան քայլը՝ զանգակ չունենալու պատճառով ստիպված կլինենք թեյի գդալով զնգացնել բաժակը: Եթե առարկություններ չկան, նա առաջարկում է յուրաքանչյուր քայլի վրա մտածելու համար տալ ամենաշատը տասը րոպե: Երկչոտ աշակերտների նման, մենք ընդունեցինք նրա բոլոր պայմանները: Չենտովիչին բաժին ընկան սևերը: Կանգնած վիճակում նա կատարեց առաջին պատասխան քայլը, անմիջապես շրջվեց, հեռացավ մինչև նշանակված տեղը և այնտեղ, ծուլորեն փռվելով բազկաթոռին, սկսեց թերթել նկարազարդ ամսագիրը:

Հազիվ թե արժե նկարագրել այդ պարտիան: Ինչպես և պետք էր սպասել, այն ավարտվեց մեր լիակատար պարտությամբ, և այն էլ քսանչորսերորդ քայլում: Բոլորովին էլ զարմանալի չէր, որ աշխարհի չեմպիոնը, խաղալով, ինչպես ասում են, ձախ ձեռքով, գլխովին ջարդեց մի կես դյուժին միջակ և չափազանց թույլ խաղացողների: Բոլորիս համար, սակայն, զզվելի էր Չենտովիչի գոռոզ վերաբերմունքը, որը պարզորեն զգացնել էր տալիս, թե հաշիվները մաքրեց մեզ հետ առանց փոքր իսկ դժվարության: Ամեն անգամ, մոտենալով սեղանին, նա տախտակին էր նետում իր սահող և դիտավորյալ անփույթ հայացքը, իսկ մեզ վրա բնավ ուշադրություն չէր դարձնում, կարծես մենք նույնպես փայտե ֆիգուրներ էինք: Այդպես, առանց նեղություն քաշելու նույնիսկ նայել թափառող շանը, ոսկոր են նետում նրան: Կարծում են, որ եթե նա ունենար գոնե մի փոքր նրբանկատություն և տակտի զգացում, ցույց կտար մեր սխալները կամ կխրախուսեր մեզ ընկերական խոսքով: Նույնիսկ ավարտելով խաղը՝ այդ շախմատային ռոբոտը ոչ մի ձայն չհանեց: Մատ հայտարարելով, նա անշարժ մնաց սեղանի մոտ, ակնհայտորեն ցանկանալով իմանալ չե՞նք ուզում մենք, արդյոք, ևս մի պարտիա խաղալ: Ես արդեն վեր էի կենում տեղիցս և ինչպես միշտ, տեղի տալով անպատկառ կոպտության առաջ, պատրաստվում էի ձեռքի մի շարժումով ցույց տալ նրան, որ անձամբ ես հաճույքով վերջացած կհամարեմ մեր ծանոթությունը, հենց որ ավարտեմ ֆինանսական հաշիվները: Բայց ի տհաճություն ինձ, նույն պահին Մակ Կոննորը, որը նստած էր իմ կողքին, խռպոտ արտասանեց. «Ռևանշ»:

Ինձ վախեցրեց այն մարտահրավերը, որ հնչեց Մակ Կոննորի ձայնի մեջ: Նա ավելի շուտ հիշեցնում էր մի բռնցքամարտիկի, որը պատրաստ է իջեցնել վճռական հարվածը, քան մի կոռեկտ ջենտլմենի: Գուցե նրան վրդովել էր Չենտովիչի վիրավորական վերաբերմունքը, կամ դրա պատճառը նրա սեփական խոցված ինքնասիրությունն էր, համենայն դեպս, Մակ Կոննորն ամբողջովին փոխվել էր, նույնիսկ արտաքուստ: Նա շիկնել էր մինչև մազերի արմատները, ռունգերը փքվել էին, ճակատի վրա քրտինքի կաթիլներ էին գոյացել, կծոտված շրթունքից մինչև մարտականորեն առաջ ցցված կզակը խոր ծալքեր էին ձգվել: Ես անհանգստությամբ նրա աչքերում նկատեցի անզուսպ կրքի կրակը, որը սովորաբար խաղացողներին նետում է պտուտախաղի մեջ, երբ իրար ետևից վեց-յոթ անգամ նրանց չի վիճակվում անհրաժեշտ գույնը՝ անդադար կրկնվող գումարներից հետո: Ես արդեն գիտեի, որ այդ տենդահարը Չենտովիչի առաջ պատրաստ է դնել իր ողջ կարողությունը և խաղա՛լ, խաղա՛լ, խաղալ սովորական կամ կրկնապատիկ գումարներով, մինչև որ շահի գոնե մի պարտիա: Եթե Չենտովիչը հանձն առներ այդ գործը, Մակ Կոննորը նրա համար մի իսկական ոսկու հանք կլիներ, և մինչ Բուենոս Այրեսը կերևար հորիզոնում՝ չեմպիոնի գրպանում կհայտնվեր մի քանի հազար դոլար:

Չենտովիչը մնաց անշարժ:

— Կներեք,— քաղաքավարի ասաց նա:— Այժմ, պարոնայք, դուք կխաղաք սևերով:

Երկրորդ պարտիան քիչ էր տարբերվում առաջինից, միայն թե մեր խումբը մի փոքր ավելացել էր ի հաշիվ նոր դիտողների, և խաղն ավելի էր աշխուժացել: Մակ Կոննորը սևեռուն նայում էր տախտակին, կարծես կամենալով հիպնոսացնել շախմատի ֆիգուրները և դրանք ենթարկել իր կամքին: Ես զգում էի, որ նա հաճույքով կզոհեր հազար դոլար՝ մեր անվրդով հակառակորդի երեսին «մատ» գոռալու բավականության համար: Եվ, տարօրինակ բան, նրա մռայլ հուզմունքը անհասկանալիորեն համակել էր բոլորիս: Այժմ ամեն մի քայլը քննարկվում էր անհամեմատ ավելի կրքով, և մենք վիճում էինք մինչև վերջին ակնթարթը, մինչև որ համաձայնվում էինք ազդանշան տալ Չենտովիչին: Հասնելով տասնյոթերորդ քայլին՝ զարմանքով տեսանք, որ մեզ մոտ ստեղծվել է

մի դրություն, որն ապշեցուցիչ կերպով նպաստավոր էր թվում, մենք կարողացել էինք «c» դաշտի զինվորը հասցնել նախավերջին հորիզոնականը, և մեզ մնում էր միայն տեղափոխել այն առաջ, դեպի c 1: Մենք երկրորդ թագուհին էինք ստանում: Սակայն այնքան էլ հանգիստ չէինք՝ չէինք հավատում, որ մեզ իրոք հաղթելու այդքան ակնհայտ շանս է հայտնվել: Մենք բոլորս կասկածում էինք, թե այդ առավելությունը, որ թվում էր, պոկել էինք, ոչ այլ ինչ էր, եթե ոչ Չենտովիչի լարած թակարդը, որը խաղի ընթացքը կանխատեսում էր բազմաթիվ քայլեր առաջ: Այնուամենայնիվ, որքան էլ քննարկում և վերլուծում էինք դրությունը բոլոր կողմերից, մենք չկարողացանք գուշակել նենգությունը: Վերջապես, երբ տասը րոպեն արդեն համարյա անցել էր, մենք վճռեցինք ռիսկի դիմել և կատարել այդ քայլը. Մակ Կոննորն արդեն վերցրել էր զինվորը՝ այն վերջին վանդակը տանելու համար, երբ ինչ-որ մեկի ձեռքը կանգնեցրեց նրան, և ցածր, բայց հաստատ ձայնն ասաց.

— Պետք չէ, ի սեր աստծո:

Մենք բոլորս ակամա շուռ եկանք: Մեր ետևում կանգնած էր քառասունհինգ տարեկանի չափ մի մարդ. նեղ, խիստ գծերով նրա դեմքը արդեն առաջ, զբոսանքների ժամանակ իմ ուշադրությունն էր գրավել իր անսովոր, մեռելային գունատությամբ: Ըստ երևույթին, նա հենց նոր էր միացել մեր խմբին, և հերթական քայլի քննարկման մեջ խորացած, մենք չէինք նկատել նրա հայտնվելը: Տեսնելով, որ մենք իրեն ենք նայում, նա աճապարանքով շարունակեց.

— Եթե դուք թագուհի դուրս գաք, նա անմիջապես այն կվերցնի փղով, որը դուք կչեզոքացնեք ձեր ձիով: Իսկ նա այդ ժամանակ d 7 դաշտը կտանի իր անցողիկ զինվորը և կսպառնա ձեր նավակին: Եթե նույնիսկ դուք ձիով շախ հայտարարեք, միևնույն է, պարտիան ձեզ համար կորած կլինի՝ ինը կամ տասը քայլից դուք մատ կստանաք: Համարյա նույն կոմբինացիան կիրառել է Այյոխինը հազար ինը հարյուր քսաներկու թվականին Պեստյենի շախմատային մրցամարտում Բոգոլյուբովի դեմ խաղալիս:

Ցնցված Մակ Կոննորը ձեռքից բաց թողեց զինվորը և, ինչպես մենք բոլորս, համր զարմանքով աչքերը հառեց երկնքից իջած պահապան-հրեշտակին: Չէ՞ որ կանխագուշակել պարտիան ինը քայլ առաջ կարող էր միայն ամենաբարձր կարգի խաղացողը, միջազգային մրցությունների մասնակիցը: Գուցե և նա գնում է այն նույն մրցությանը, ուր գնում է Չենտովիչը և պետք է վիճարկի աշխարհի առաջնությո՞ւնը: Ինչ էլ որ լիներ, նրա հանկարծակի հայտնվելը, նրա միջամտությունը խաղի ամենակրիտիկական պահին՝ մեզ ինչ-որ գերբնական բան թվաց:

Առաջինն սթափվեց Մակ Կոննորը.

— Իսկ դուք ի՞նչ խորհուրդ կտայիք,— շշնջաց նա:

— Զինվորը դեռ մի շարժեք առաջ: Առայժմ խուսափեք: Ամենից առաջ արքան հանեք վտանգավոր գոտուց՝ g 8-ից h 7: Այդ դեպքում ձեր հակառակորդն, ամենայն հավանականությամբ, գրոհը կտեղափոխի մյուս թևը: Բայց այդ գրոհը դուք կկասեցնեք նավակի քայլով՝ c 8 — c 4: Դա նրան կնստի երկու տեմպի ու մի զինվորի, և այդպիսով, ամբողջ առավելության կորուստ: Այդ ժամանակ երկուսիդ մոտ էլ կհայտնվեն անցողիկ զինվորներ, և եթե դուք ճիշտ պաշտպանվեք, կարող եք ոչ ոքիի հասցնել պարտիան: Դա լավագույնն է, ինչ դուք կարող եք անել:

Մենք դարձյալ քար կտրեցինք: Նրա հաշվարկների ճշգրտությունն ու արագությունը ապշեցնում էին մեզ: Թվում էր, թե նա գրքից է կարդում քայլերը: Նրա միջամտության շնորհիվ խաղն անսպասելի բնույթ էր ստանում: «Ոչ ոքի» խաղալ աշխարհի չեմպիոնի հետ, դա այնքան գայթակղիչ էր: Կարծես խոսքներս մեկ արած՝ բոլորս մի կողմ քաշվեցինք, որ չխանգարենք նրան տախտակին նայելու:

Մակ Կոննորը կրկին հարցրեց.

— Ուրեմն, արքան g 8-ից h 7՞:

— Իհարկե: Հիմա ամենակարևորը խուսափելն է:

Մակ Կոնոորը հնազանդվեց, և մենք զնգացրինք բաժակը:

Իր սովորական ալարկոտ քայլվածքով Չենտովիչը մոտեցավ և նայեց, թե ինչ քայլ ենք կատարել: Հետո նա արքայական թևում h 2-ից h 4 շարժեց զինվորը ճիշտ այնպես, ինչպես կանխատեսել էր մեր խորհրդավոր օգնականը:

Իսկ վերջինս արդեն հուզված շշնջում էր.

— Նավակն առաջ, նավակը c 8-ից c 4, այդ դեպքում նա հարկադրված կլինի նախ պաշտպանել իր զինվորը: Սակայն դա նրան չի օգնի: Ուշադրություն չդարձնեք նրա անցողիկ զինվորի վրա, c 3-ից ձիով վերցրեք d 5-ը, այդ ժամանակ հավասարակշռությունը կվերականգնվի: Գրոհե՛ք պաշտպանվելու փոխարեն:

Մենք չէինք հասկանում, թե ինչի մասին է խոսում նա: Նույն հաջողությամբ նա կարող էր չինարեն խոսել մեզ հետ: Մակ Կոնոորը կախարդվածի նման, առանց մտածելու կատարում էր այն, ինչ նրան հրամայում էին: Մենք նորից զնգացրինք բաժակը՝ կանչելով Չենտովիչին: Եվ այստեղ նա, ուշադիր նայելով տախտակին, առաջին անգամ վարանեց, մինչև կկատարեր քայլը: Նա արեց այն նույն քայլը, որ կանխագուշակել էր անծանոթը: Նա արդեն շուռ էր եկել հեռանալու, բայց այստեղ տեղի ունեցավ ինչ-որ նոր և անակնկալ մի բան. Չենտովիչը բարձրացրեց աչքերն ու զննեց մեր շարքերը: Կասկածից վեր է, որ նա ցանկանում էր պարզել, թե այդ ով է մեզնից, որ այդպես եռանդուն դիմադրություն է ցույց տալիս իրեն:

Մեր հուզմունքն աճում էր րոպե առ րոպե: Առաջ մենք խաղում էինք առանց հաղթանակի լուրջ հույսի, բայց հիմա այն միտքը, թե մենք կարող ենք կոտրել Չենտովիչի սառն ամբարտավանությունը, քաջալերում էր ամենքիս: Առանց րոպե կորցնելու մեր բարեկամը ցույց տվեց հաջորդ քայլը: Դողացող ձեռքով ես գդալը խփեցի բաժակին, և հասավ մեր հաղթանակի պահը: Չենտովիչը, որ մինչ այդ կանգնած էր խաղում, հապաղեց, հապաղեց և ի վերջո նստեց սեղանի մոտ: Նա աթոռին նստեց դանդաղ ու ծանրորեն, բայց այդքանն էլ միանգամայն բավական էր, որ մենք վերջապես դառնայինք «նույն մակարդակի» խաղացողներ, թեկուզ և այդ բառի բուն իմաստով: Մենք ստիպեցինք նրան վարվել մեզ հետ, ինչպես հավասարը հավասարի հետ, գոնե, արտաքուստ: Նա նստած էր անշարժ, սևեռուն նայում էր տախտակին և մտածում քայլի վրա: Նրա ծանր կոպերը գրեթե ամբողջովին ծածկել էին աչքերը: Լարված մտածելուց նրա բերանը թեթևակիորեն բացվել էր, դա նրան հիմարավուն տեսք էր տալիս: Չենտովիչը մտածեց մի քանի րոպե, հետո կատարեց քայլը և վեր կացավ:

Եվ մեր բարեկամն անմիջապես շշնջաց.

— Պատ: Լավ է մտածված: Բայց մի գնացեք այդ բանին: Առաջարկեք փոխանակություն: Անպայման փոխանակություն: Դրանից հետո ոչ ոքի կլինի, նա ոչինչ չի կարող անել:

Մակ Կոնոորը հնազանդվեց: Երկու խաղացողների հաջորդ մանևրները (մենք բոլորս վաղուց արդեն դարձել էինք հասարակ վիճակագիրներ) ֆիգուրների՝ մեզ համար անհասկանալի տեղաշարժեր էին: Յոթ քայլից հետո Չենտովիչը, մի փոքր մտածելով, դեպի մեզ ուղղեց հայացքը և ասաց. «Ոչ ոքի»:

Մի պահ լիակատար լռություն տիրեց: Հանկարծ միանգամից լսելի դարձան և՛ ծովի աղմուկը, և՛ հարևան հյուրասրահի ռադիոն, և վերին տախտակամածում ճեմողների յուրաքանչյուր քայլը, և՛ քամու բարակ սուլոցը պատուհանի փեղկերում: Մենք չէինք համարձակվում շարժվել: Ամեն ինչ այնպես անսպասելի կատարվեց, մենք պարզապես վախեցած էինք. չգիտես որտեղից հայտնված մարդը աշխարհի չեմպիոնին ստիպեց ենթարկվել իր կամքին, այն էլ կիսով չափ տանուլ տված պարտիայում: Միայն Մակ Կոնոորը լսելի շունչ քաշեց, ետ թեքվեց, և նրա շուրթերից պոկվեց գոհունակ «ահա»: Ես կրկին ուշադիր նայեցի Չենտովիչին: Ինձ առաջ էլ թվացել էր, թե խաղի

վերջում նա գունատվել է: Բայց աշխարհի չեմպիոնը կարողանում էր տիրապետել իրեն: Առաջվա պես պահպանելով անտարբեր տեսքը, նա կոշտ ձեռքով տախտակից թափեց ֆիգուրները և հարցրեց.

— Ցանկանո՞ւմ եք խաղալ երրորդ պարտիան, պարոնայք:

Հարցը տրված էր հանգիստ, զուտ գործնական տոնով, բայց զարմանալի բան. չեմպիոնը, կարծես բոլորովին չնկատելով Մակ Կոննորին, սևեռուն նայում էր մեր փրկարարի աչքերին: Այնպես, ինչպես ձին ճանաչում է թամբի վրա վստահորեն նստող նոր փորձված հեծյալին, այնպես էլ Չենտովիչը գուշակեց, թե իսկապես ով է իր իսկական և միակ հակառակորդը: Մենք էլ նրա հետ ակամա հայացքներս անծանոթին էինք: հառել: Բայց վերջինս դեռ չէր հասցրել պատասխանել, երբ Մակ Կոննորը պատվախնդրության մոլուցքի մեջ հաղթականորեն բացականչեց.

— Իհարկե, անկասկած: Միայն թե այս անգամ կխաղա այս պարոնը: Նա մենակ՝ Չենտովիչի դեմ:

Եվ այստեղ կատարվեց ինչ-որ բոլորովին չնախատեսված մի բան: Անծանոթը, որը դեռևս անհասկանալիորեն լարված նայում էր դատարկված տախտակին, ցնցվեց՝ լսելով այդ եռանդագին հայտարարությունը: Տեսնելով, որ բոլոր հայացքներն իրեն են գամված, նա շփոթվեց.

— Ոչ մի դեպքում, պարոնայք,— կմկմալով ասաց նա ակնհայտ շփոթության մեջ,— դա անհնար է... Չէ՞ որ անցել է արդեն քսան տարի, ոչ, նույնիսկ քսանհինգ տարի այն ժամանակվանից, ինչ ես նստել եմ շախմատի տախտակի առաջ: Ես միայն այժմ հասկացա, թե որքան անքաղաքավարի վարվեցի՝ առանց թույլատվության ձեր խաղին խառնվելով: Խնդրում եմ ներել ինձ հանդգնության համար: Ես ձեզ այլևս չեմ խանգարի:

Եվ մինչև մենք կսթափվեինք զարմանքից, նա շրջվեց և դուրս եկավ սրահից:

— Բայց դա անհնար է,— որոտաց դյուրաբորբոք Մակ Կոննորը, բռունցքը խփելով սեղանին:— Բոլորովին բացառված է, թե նա քսանհինգ տարի շախմատ չի խաղացել: Բայց չէ՞ որ նա կանխատեսում էր յուրաքաչյուր կոմբինացիա, յուրաքանչյուր հանդիպակաց մանևր, գոնե, հինգ-վեց քայլ առաջ: Քարից հո ջուր չե՞ս քամի: Դա պարզապես անհավանական է: Այդպես է, չէ՞:

Վերջին հարցը Մակ Կոննորն ակամա ուղղեց Չենտովիչին, բայց չեմպիոնը չկորցրեց իր սառը հանգստությունը:

— Այդ մասին ես ոչինչ չեմ կարող ասել: Բոլոր դեպքերում այդ պարոնի խաղում կար ինչ-որ ոչ բոլորովին սովորական և հետաքրքիր մի բան: Դրա համար էլ ես դիտմամբ նրան հնարավորություն տվի պարտիան խաղալ այնպես, ինչպես ինքն էր ցանկանում:

Նա տեղնուտեղը ծուլորեն վեր կացավ և գործնականորեն ավարտեց խոսքը.

— Գուցե այդ պարոնը, կամ դուք, պարոնայք, կկամենաք վաղը խաղալ ևս մեկ պարտիա, ժամը երեքից ես ձեր տրամադրության տակ կլինեմ:

Մենք չէինք կարողանում զսպել մեր թեթևակի ժպիտները: Մեզնից յուրաքանչյուրը հրաշալի հասկանում էր, որ բնավ էլ մեծահոգությունը չէր Չենտովիչին ստիպել հաղթանակը զիջելու մեր անծանոթ օգնականին: Այդ ակնարկը ոչ այլ ինչ էր, եթե ոչ իր պարտությունը քողարկելու միամիտ մի փորձ, և մենք ավելի մեծ ցանկություն ունեցանք դառնալ այդ մեծամիտ ամբարտավանի վերջնական վարկաբեկման վկաները: Մեզ՝ բոլոր պարապ ուղևորներիս, համակեց պատվախնդրության մի վայրենի մոլուցք: Մեզ հրապուրում էր այն միտքը, թե այստեղ, մեր նավի վրա, բաց ծովում չեմպիոնի ձեռքից խլված կլինի առաջնության դափնին, և հեռագրական գործակալությունները ամբողջ աշխարհով մեկ կտարածեն այդ իրադարձության լուրը: Դրան պետք է ավելացնել, որ մեզ սկսել էին հետաքրքրել մեր փրկարարի խորհրդավոր հայտնությունը,

նրա միջամտությունը խաղին ամենակրիտիկական պահին, հակասությունը նրա հիվանդագին ամոթխածության և մասնագետի անսասան ինքնավստահության միջև: Ո՞վ է այդ անծանոթը: Գուցե մեր աչքի առաջ հայտնվել է աշխարհին մինչև այժմ անհայտ շախմատային մի հանճա՞ր: Կամ նա նշանավոր մաեստրո է, որն ինչ-որ պատճառով չի կամեցել հայտնել մեզ իր անունը: Մենք բորբոքվում էինք, ամբողջ էությամբ քննարկելով այդ հնարավորություններից ամեն մեկը: Ամենաաներևակայելի ենթադրությունները մեզ արդեն անհավանական չէին թվում, երբ մենք հիշում էինք նրա անհասկանալի երկչոտությունը, նրա անսպասելի հայտարարությունը, թե չի խաղացել արդեն բազմաթիվ տարիներ և այդ բոլորը հակադրում էինք նրա խաղի ակնհայտ վարպետությանը: Մի բանում, սակայն, համամիտ էին բոլորը. պետք է այնպես անել, որ մրցությունը շարունակվի: Մենք որոշեցինք գործադրել բոլոր ջանքերը և համոզել անծանոթին՝ մյուս օրը խաղալ Չենտովիչի դեմ: Մակ Կոննորը խոստանում էր վճարել ծախսերը, իսկ ինձ, որպես նրա հայրենակցի (այդ ընթացքում մենք ստյուարդից իմացել էինք, որ անծանոթն ավստրիացի է), հանձնարարեցին նրան հաղորդել մեր բոլորի խնդրանքը:

Նրան գտնելու համար շատ ժամանակ պետք չեղավ: Նա կարդում էր վերին տախտակամածի վրա, շեզլոնգի մեջ ձգված: Ես դրանից օգտվեցի նրան մի լավ զննելու համար: Նա պառկել էր բարձին հենված, և նրա տեսքը շատ հոգնած էր: Ինձ ապշեցրեց գույների լրիվ բացակայությունը նրա համեմատաբար երիտասարդ, խիստ գծերով դեմքի վրա: Քունքերը բոլորովին սպիտակ էին: Չգիտեմ ինչու, բայց ինձ մոտ ստեղծվեց մի այնպիսի տպավորություն, թե նա հանկարծակի է ծերացել: Հենց որ ես մոտեցա, նա քաղաքավարությամբ կանգնեց և ներկայացավ: Անունը, որ նա ասաց, պատկանում էր հին Ավստրիայում մեծ հարգանք վայելող մի ընտանիքի: Ես հիշեցի, որ այդ ընտանիքի անդամներից մեկը Շուբերտի մոտ ընկերն էր, մի ուրիշը՝ ծեր կայսրի պալատական բժիշկը: Դոկտոր Բ-ն ցնցվեց, երբ ես կրկնեցի Չենտովիչի հետ խաղալու մասին մեր խնդրանքը: Պարզվեց, որ նա չէր էլ կասկածում, թե խաղացել էր, այն էլ այդքան հաջող, աշխարհի փառաբանված չեմպիոնի դեմ: Չգիտես ինչու, այդ մանրամասնությունը նրա վրա հատկապես ուժեղ տպավորություն գործեց: Նա նորից ու նորից էր հարցնում. համոզվա՞ծ եմ, արդյոք, թե իր հակառակորդն իրոք միջազգային մրցանակների նշանավոր կրողն էր: Շուտով ես հասկացա, որ այդ հանգամանքը շատ է հեշտացնում իմ միսիան: Սակայն, զգալով, որ գործ ունեմ չափազանց զգայուն և կիրթ մի մարդու հետ, ես որոշեցի հիշատակել, թե պարտության դեպքում նյութական վնասը կկրի Մակ Կոննորը: Մի փոքր երկմտելով, Դոկտոր Բ-ն համաձայնեց մասնակցել մրցությանը, բայց խնդրեց նախազգուշացնել իմ բարեկամներին, որ նրանք շատ մեծ հույսեր չդնեն իր շախմատային ընդունակությունների վրա:

— Որովհետև,— ավելացրեց նա մի տարօրինակ ժպիտով,— ես իսկապես չգիտեմ, կարո՞ղ եմ, արդյոք, խաղալ բոլոր կանոններով: Հավատացնում եմ ձեզ, երբ ես ասացի, թե ձեռք չեմ ավել շախմատին գիմնազիական ժամանակներից, այսինքն քսան տարուց ավելի, այդ արեցի ոչ կեղծ համեստությունից: Եվ նույնիսկ այն ժամանակ էլ ես ոչինչ չէի ներկայացնում ինձնից որպես շախմատիստ:

Դա ասվեց այնքան պարզ, որ ես վայրկյան իսկ չկասկածեցի նրա խոսքերի անկեղծությանը: Բայց և այնպես, ես չէի կարող չառարկել նրան, թե ինձ ապշեցրեց այն ճշգրտությունը, որով նա վկայակոչում էր տարբեր չեմպիոնների խաղացած պարտիաների ամենաչնչին մանրամասնությունները: Ամենայն հավանականությամբ նա շա՛տ ժամանակ է հատկացրել շախմատի տեսությունը ուսումնասիրելուն:

Դոկտոր Բ-ն նորից ժպտաց իր անհասկանալի ժպիտով,

— Շատ ժամանա՞կ: Վկա է աստված. դա ճիշտ է: Շախմատին ես չափազանց շատ ժամանակ եմ նվիրել: Սակայն դա տեղի է ունեցել հատուկ, ես կասեի բացառիկ հանգամանքներում: Դա բավական խճճված պատմություն է և կարող է մեր հրաշալի դարաշրջանի մասին գրված մի պատմվածքի նյութ դառնալ: Գուցե դուք կզինվեք մի կես ժամվա համբերությա՞մբ...

Նա ցույց տվեց հարևան շեզլոնգը: Ես գոհունակությամբ ընդունեցի հրավերը: Մոտերքում ոչ ոք չկար: Դոկտոր Բ-ն հանեց ակնոցը, դրեց կողքին և սկսեց.

— Դուք բարեհաճեցիք նկատել, որ իմ ազգանունը ծանոթ է ձեզ՝ Վիեննայի բնակչին: Ենթադրում եմ, սակայն, որ դուք հազիվ թե լսած լինեք այն իրավաբանական գրասենյակի մասին, որ սկզբում ղեկավարում էինք ես ու հայրս, իսկ հետո՝ միայն ես: Մենք չէինք ձեռնարկում այնպիսի գործեր, որոնք աղմուկ էին հանում թերթերում, և սկզբունքայնորեն խուսափում էինք նոր հաճախորդներից: Ճիշտն ասած, մենք ընդհանրապես չէինք զբաղվում սովորական իրավաբանական պրակտիկայով, այլ սահմանափակվում էինք նրանով, որ տալիս էինք իրավաբանական խորհուրդներ և ղեկավարում էինք այն հարուստ վանքերի ունեցվածքը, որոնց հետ մոտիկ կապ ուներ հայրս, որն անցյալում կղերական կուսակցության դեպուտատ էր: Բացի այդ (այժմ, երբ միապետությունն արդեն պատմության գիրկն է անցել, կարելի է բարձրաձայն ասել այդ մասին) մեզ էր վստահված նաև կայսերական պալատի որոշ անդամների կապիտալների կառավարումը:

Մեր ընտանիքի կապերն արքունիքի և եկեղեցու հետ (իմ մի հորեղբայրը կայսեր պալատական բժիշկն էր, մյուսը՝ Զայտենշտետտենի վանահայրը) գալիս էին դեռևս նախորդ սերունդներից: Մեզ մնում էր միայն պահել ու պահպանել այդ կապերը: Հաճախորդների վստահությունը մեզ փոխանցվել էր ժառանգաբար, և այդ վստահության հետ փոխանցվել էին նաև ոչ բարդ, հանգիստ պարտականություններ: Մեզնից պահանջվում էին գլխավորապես համեստություն ու նվիրվածություն՝ հատկություններ, որոնցով կատարելապես օժտված էր հայրս: Նրա շրջահայեցության շնորհիվ էր միայն, որ մեր հաճախորդներն զգալի արժեքներ պահպանեցին ինֆլյացիայի տարիներին, նաև հեղաշրջումից հետո: Հետո, երբ Գերմանիայում իշխանությունը զավթեց Հիտլերը և սկսվեց վանքերի ու եկեղեցիների ունեցվածքի բռնագրավումը, արտասահմանում որոշ քայլեր ձեռնարկվեցին գոնե շարժական գույքը փրկելու համար: Բանակցություններն ընթանում էին մեր միջոցով, և գործարքները կայսերական պալատի ու Վատիկանի միջև, որոնք երբեք հրապարակայնության չեն արժանանա, հայտնի էին միայն մեր երկուսին: Մեր գրասենյակը միանգամայն աննշան էր, մենք նույնիսկ ցուցանակ չունեինք դռան վրա, մենք դիտավորյալ հեռու էինք պահում մեզ միապետական շրջաններից, և դա մեզ պաշտպանում էր հոգի հանող հարցուփորձերից: Ավստրիական իշխանությունները չէին էլ կասկածում, թե բոլոր այդ տարիների ընթացքում կայսեր գերդաստանի գաղտնի ցրիչները չորրորդ հարկի մեր համեստ գրասենյակն էին հասցնում չափազանց կարևոր նամակներ և տանում նրանց պատասխանները:

Հայտնի է, որ շատ ավելի առաջ, քան իրենց բանակները կշարժեին ողջ աշխարհի դեմ, Գերմանիային հարևան բոլոր երկրներում նացիստներն սկսեցին նույնքան լավ վարժեցրած և ոչ պակաս վտանգավոր ռազմականացված զորամասեր կազմակերպել խաբված, մերժված ու զրկված մարդկանցից: Ամեն մի գրասենյակում, ամեն մի ձեռնարկության ներսում գոյություն ունեին նրանց այսպես կոչված բջիջները, նրանք լրտեսներ ու հետախույզներ ունեին ամենուրեք, ներառյալ Դոլֆուսի և Շուշնիգի անձնական ռեզիդենցիաները: Մեր աննշան գրասենյակում նույնպես կար նրանց գործակալը, որի մասին, ավաղ, ես իմացա չափազանց ուշ: Դա խղճուկ և անտաղանդ մի պաշտոնյա էր, որին ես վերցրել էի մի քահանայի խորհրդով՝ մեր գրասենյակին իսկական գործարար հիմնարկության տեսք տալու համար: Մենք նրան տալիս էինք միայն ամենաանմեղ հանձնարարությունները, նա պատասխանում էր զանգերին ու կարում թղթերը, թղթեր, որոնք, հասկանալի է, որևէ լուրջ նշանակություն չունեին: Նրան թույլ չէր տրվում բացել նամակները: Ամենակարևոր նամակները միայն մեկ օրինակ մեքենագրում էի ինքս: Բոլոր հիմնական փաստաթղթերը ես պահում էի ինձ մոտ, տանը, իսկ գաղտնի բանակցությունները վարում էի միայն վանքի կուսանոցում կամ հորեղբորս բժշկական առանձնատանը: Շնորհիվ այդ նախազգուշական միջոցների, մեզ կցված լրտեսն էական ոչինչ չէր կարողանում իմանալ: Բայց, ըստ երևույթին, դժբախտ պատահականությունը բացել էր այդ սնափառ մարդու աչքերը, և նա հասկացել էր, որ մենք չենք վստահում իրեն, որ իր թիկունքում հետաքրքիր բաներ են կատարվում: Հնարավոր է, որ իմ բացակայությամբ թղթատարներից մեկն անփութորեն «նորին մեծություն» էր ասել պայմանական «բարոն Բեռնի» փոխարեն: Նույնպես բացառված չէ, որ անպիտանը թաքուն բացում էր նամակները: Ինչ էլ որ լիներ, ավելի շուտ, քան ես որևէ բան կկասկածեի, նա արդեն մեզ հետևելու հրաման էր ստացել Մյունխենից կամ Բեռլինից: Արդեն ավելի ուշ, իմ ձերբակալությունից հետո, ես հիշեցի, թե ինչպես նա, սկզբում ծույլ և անգործունյա

մարդը, վերջին ամիսներին հանկարծ սկսեց արտասովոր եռանդ ցուցաբերել, նա անընդհատ համառորեն առաջարկում էր ինձ ուղարկել իմ նամակները: Խոստովանում եմ. ես որոշ անզգուշություն թույլ տվի, բայց մի՞թե Հիտլերը չկարողացավ խաբել ու խորամանկորեն շրջանցել մեր Ժամանակի խոշորագույն դիվանագետներին և գեներալներին:

Գեստապոն անընդհատ հետևում էր ինձ. դա ակնհայտորեն հաստատում է այն փաստը, որ էսէսականներն ինձ ձերբակալեցին նույն օրը երեկոյան, երբ հրաժարվեց Շուշնիգը, և մի օր առաջ, նախքան Հիտլերը Վիեննա կմտներ: Բարեբախտաբար, ռադիոյով լսելով Շուշնիգի հրաժեշտի խոսքը, ես հասցրի այրել բոլոր ամենակարևոր փաստաթղթերը, իսկ մյուսները, ներառյալ այն արժեքավոր թղթերի ստացականները, որոնք գտնվում էին արտասահմանում և պատկանում էին վանքերին ու երկու արքիդուքսերի, թաքցրի կեղտոտ սպիտակեղենի զամբյուղում, որը հորեղբորս տուն տարավ իմ հավատարիմ սպասուհին: Այդ բոլորն արվեց տառացիորեն վերջին րոպեին, երբ հիտլերականներն արդեն ներխուժում էին իմ տունը:

Դոկտոր Բ-ն ընդհատեց իր պատմությունը գլանակը վառելու համար: Բռնկեց լուցկին, և ես տեսա, որ դոկտորի բերանի աջ անկյունը ջղաձգորեն ցնցվում է: Ես առաջ էլ նկատել էի այդ ակնթարթային, հազիվ նշմարվող ցնցումը: Այն կրկնվում էր ամեն մի երկու-երեք րոպեն մեկ և տալիս էր նրա դեմքին չափազանց անհանգիստ մի արտահայտություն:

— Դուք, հավանաբար, սպասում եք, թե ես կպատմեմ համակենտրոնացման ճամբարի մասին, ուր նետվել էին բոլոր նրանք, ովքեր նվիրված էին Ավստրիային և ենթարկվում էին այնտեղ տանջանքների, կտտանքների և ստորացումների: Ոչ մի նման բան ինձ հետ չկատարվեց: Ես պատկանում էի ուրիշ կատեգորիայի: Ինձ չտեղավորեցին այն դժբախտների հետ, որոնց վրա բոլոր ձևերով՝ ծվատելով հոգիներն ու մարմինները, իրենց կուտակված մաղձն էին թափում հիտլերականները: Ինձ միացրին այն մարդկանց ոչ մեծ խմբին, որոնցից նացիստները փող կամ կարևոր տեղեկություններ պոկելու հույս ունեին: Իմ համեստ անձն ինքնին, իհարկե, գեստապոյի համար ոչ մի հետաքրքրություն չէր ներկայացնում, բայց նրանք կռահում էին, որ ես ու հայրս փոխդիր անձինք էինք՝ իրենց ամենակատաղի թշնամիների կարողության խնամակալներն ու հավատարմատարները: Նրանք կամենում էին ինձ ստիպել իրենց ձեռքը հանձնելու վանքերը մերկացնող փաստաթղթերը, որպեսզի կապիտալը թաքցնելու մեղադրանք ներկայացնեն նրանց: Նրանք կամենում էին նյութեր ստանալ ընդդեմ կայսերական պալատի և միապետությանը նվիրված բոլոր մարդկանց: Նրանք կասկածում էին, և ոչ առանց հիմքի, որ ֆոնդերի մի զգալի մասը, որոնք անցնում էին մեր ձեռքով, լավ թաքնված և անմատչելի են իրենց ոտնձգություններին: Դրա համար էլ նրանք ինձ ձերբակալեցին հենց առաջին օրը. նրանք հույս ունեին փորձված մեթոդներ կիրառելով՝ անհրաժեշտ տեղեկություններ պոկել ինձնից:

Այդ պատճառով իմ կատեգորիայի մարդիկ, որոնցից անհրաժեշտ էր պոկել փող կամ կարևոր փաստաթղթեր, համակենտրոնացման ճամբարներ չուղարկվեցին: Դուք, երևի, հիշում եք, որ մեր կանցլերը, ինչպես նաև բարոն Ռոտշիլդը, որի բարեկամներից նրանք միլիոններ ստանալու հույսեր ունեին, չնետվեցին ճամբար, փշալարերից ներս, ընդհակառակը, նրանց համար ստեղծվեցին հատուկ պայմաններ. նրանք տեղավորվեցին «Մետրոպոլ» հյուրանոցի առանձին սենյակներում, հյուրանոցում գտնվում էր գեստապոյի շտաբը: Նույն պատվին արժանացա և ես, թեպետ ոչինչ չէի ներկայացնում ինձնից:

Առանձին սենյակ հյուրանոցում. անսովոր կերպով մարդասիրական է հնչում, այդպես չէ՞: Բայց հավատացեք, նրանք բնավ էլ չէին ուզում մարդկային պայմաններ ստեղծել մեզ համար: Մեզ՝ «աչքի ընկնող մարդկանց», քսան տեղանոց փոքրիկ սենյակներով սառցե բարաքները քշելու փոխարեն, նրանք տրամադրեցին համեմատաբար տաք համարներ հյուրանոցում, ըստ որում, նրանք ղեկավարվում էին նուրբ հաշվարկով: Նրանք մտադրվել էին ստանալ մեզնից անհրաժեշտ տեղեկությունները ոչ թե դիմելով սովորական դարձած ծեծին ու խոշտանգումներին, այլ օգտագործելով ավելի նուրբ տանջանք՝ լրիվ մեկուսացման տանջանքը: Նրանք մեզ ոչինչ չէին անում: Մեզ պարզապես տեղավորել էին վակուումում, դատարկության մեջ, քաջ գիտենալով, որ մարդու հոգու վրա ամենից ավելի ազդում է մենակությունը: Արտաքին աշխարհից մեզ

ամբողջապես մեկուսացնելով՝ նրանք համոզված էին, որ ներքին լարվածությունն ավելի շուտ կստիպի մեզ խոսել, քան ցուրտն ու մտրակները:

Առաջին հայացքից այն սենյակը, ուր ինձ տեղավորել էին, տհաճ տպավորություն չէր թողնում. կար դուռ, սեղան, մահճակալ, բազկաթոռ, լվացարան, վանդակապատ լուսամուտ: Սակայն դուռը փակ էր զօր ու գիշեր, սեղանի վրա ոչ գիրք կար, ոչ թերթ, ոչ մատիտ, ոչ թուղթ, լուսամուտի առաջ աղյուսե պատն էր: Իմ «ես»ը և իմ մարմինը գտնվում էին դատարկության մեջ: Ինձնից վերցրել էին ամեն ինչ. ժամացույցը, որ չիմանայի ժամանակը, մատիտը, որ չկարողանայի գրել, գրչահատը, որ չկարողանայի կտրել երակս, ինձնից խլել էին նույնիսկ իմ ամենաանմեղ մխիթարանքը՝ ծխախոտը: Մարդկային միակ էակը, որին ես կարող էի տեսնել, բանտային հսկիչն էր, բայց նրան արգելված էր խոսել ինձ հետ և պատասխանել իմ հարցերին: Ես չէի տեսնում մարդկային դեմքեր, չէի լսում մարդկային ձայներ, առավոտից մինչև գիշեր և գիշերից մինչև առավոտ ես ոչ մի սնունդ չունեի աչքերիս, լսողությանս և մյուս զգացմունքներիս համար: Ես մենակ էի ինքս ինձ և մի քանի անշունչ առարկաների հետ՝ սեղան, մահճակալ, լուսամուտ, լվացարան: Ես մենակ էի, ինչպես ջրասուզակը բատիսֆերայում, որն ընկղմվել է լռության սև օվկիանոսը և որն աղոտ կերպով գիտակցում է, որ փրկության պարանը կարվել է և որ իրեն երբեք չեն հանի այդ լռին անդնդից...

Ես ոչինչ չէի անում, ոչինչ չէի լսում, ոչինչ չէի տեսնում, մանավանդ գիշերները: Դա դատարկություն էր առանց ժամանակի և առանց տարածության: Կարելի էր քայլել անկյունից անկյուն, և ամբողջ ժամանակ քեզ հետևում էին քո մտքերը: Այստեղից՝ այնտեղ, այնտեղից՝ այստեղ... Բայց մտքերին էլ ինչ-որ հենարան է պետք, այլապես նրանք կսկսեն անմտորեն պտտվել իրենք իրենց շուրջը. նրանք նույնպես չեն դիմանում դատարկությանը: Լուսաբացից մինչև երեկո սպասում էիր ինչ-որ բանի, բայց ոչինչ չէր պատահում: Դու սպասում էիր, սպասում, և ոչինչ չէր կատարվում: Եվ այդպես սպասում ես, սպասում, միշտ մտածում ես, մտածում, մտածում, մտածում, մինչև սկսում են ցավել քունքերդ: Ոչինչ: Դու առաջվա պես մենակ ես: Մենակ: Մենակ...

Դա շարունակվեց երկու շաբաթ: Ես ապրում էի ժամանակից դուրս, կյանքից դուրս: Եթե սկսվեր պատերազմ, ես երբեք չէի իմանա այդ մասին. իմ աշխարհը սահմանափակվում էր սեղանով, դռնով, մահճակալով, լվացարանով, բազկաթոռով, լուսամուտով, պատերով: Ամեն անգամ, երբ ես նայում էի պաստառներին: ինձ թվում էր, թե ինչ-որ մեկը նրանց զիգզագաձև տեսքը կրկնում է իմ ուղեղում:

Վերջապես սկսվեցին հարցաքննությունները: Կանչում էին հանկարծակի, ես չգիտեի՝ ցերեկ է, թե՞ գիշեր: Հետո պետք էր սպասել չգիտես որտեղ: Վերջապես դուք հայտնվում էիք սեղանի առաջ, որի մոտ նստած էին երկուսը՝ համազգեստ հագած: Սեղանի վրա թափված էին թղթերի կույտեր՝ փաստաթղթեր, որոնց պարունակությունը դուք չգիտեք: Այնուհետև սկսվում էին հարցերը. տեղի և անտեղի, անմիջական և թելադրող, վարագուրող և թակարդող: Մինչ դուք պատասխանում էիք նրանց, օտար չար մատները թերթում էին թղթերը, և դուք չգիտեիք, թե ինչ է գրված նրանց վրա, և օտար, չար ձեռքը գրանցում էր ձեր ցուցմունքները, և դուք չգիտեիք, թե, իսկապես, ինչ է գրում նա: Բայց ամենասոսկալին այդ հարցաքննություններում այն էր ինձ համար, որ ես չգիտեի և չէի կարող իմանալ, թե հատկապես ինչ է հայտնի գեստապոյին այն օպերացիաների մասին, որ տեղի էին ունենում իմ գրասենյակում, թե էլի ինչ են ուզում դուրս քաշել նրանք ինձնից: Ես ձեզ արդեն ասել եմ, որ վերջին րոպեին հորեղբորս հանձնելու համար իմ տնտեսուհուն էի հանձնել կարևորագույն փաստաթղթեր: Ստացե՞լ է նա, արդյոք, այդ փաստաթղթերը: Հատկապես ի՞նչ էր իմացել իմ ծառայողը: Ի՞նչ նամակներ էր ճանկել նա: Ի՞նչ կարող էին կորզել նրանք որևէ տխմարավուն քահանայից այն վանքերից մեկում, որոնց գործերով մենք զբաղվում էինք:

Իսկ նրանք հարցնում էին ու հարցնում: Ի՞նչ արժեքավոր թղթեր եմ գնել ես այսինչ վանքի համար: Ո՞ր բանկերի հետ եմ ունեցել պաշտոնական հարաբերություններ: Ճանաչե՞լ եմ այսինչին, թե՞ ոչ: Նամակագրական կապեր ունեցե՞լ եմ Շվեյցարիայի և էլի, աստված գիտե, թե որտեղի հետ: Ես չէի կարող գուշակել, թե մինչև ուր են փորփրել նրանք, և իմ ամեն մի պատասխանը լի էր ահեղ

սպառնալիքով ինձ համար: Խոստովանելով որևէ բան, որ նրանք դեռ չգիտեին, ես կարող էի անտեղի կերպով հարվածի տակ դնել որևէ մեկին, շարունակելով լռել՝ ես վնասում էի ինձ:

Բայց հարցաքննությունները դեռևս ամենավատը չէին: Ամենից վատը հարցաքննություններից հետո դատարկություն վերադառնալն էր՝ նույն սենյակը նույն սեղանով, նույն լվացարանով, նույն պաստառներով: Մնալով մենակ ես անմիջապես սկսում էի պրպտել իմ հիշողության մեջ այն ամենը, ինչ տեղի էր ունեցել հարցաքննության ժամանակ, մտածել, թե ինչպես կարող էի ես պատասխանել ավելի խելացի, ծանրութեթև անեի թե ինչ կասեմ հաջորդ անգամ, ցրելու համար այն կասկածը, որն ստեղծվել էր իմ անխոհեմ դիտողությունից:

Այդ բոլորը ես տնտղում էի իմ մտքում, կշռադատում քննիչին ասած ամեն մի բառս, հիշողությանս մեջ վերականգնում նրա հարցերն ու իմ պատասխանները: Ես ճգնում էի հասկանալ, թե իմ ցուցմունքների որ մասն է անցկացվում արձանագրության մեջ, թեև հրաշալի գիտակցում էի, որ հաշվել և որոշակի դարձնել այդ ամենը պարզապես անկարելի է: Հենց որ ես մենակ էի մնում դատարկության մեջ, մտքերս անդադար սկսում էին պտտվել իմ ուղեղում, ծնելով նորանոր ենթադրություններ, թունավորելով անգամ քունս: Ամեն անգամ գեստապոյում հարցաքննությունից հետո անգթորեն գործի էին անցնում իմ սեփական մտքերը: Նրանք կրկին վերարտադրում էին հարցաքննության տանջանքներն ու տառապանքները, և դա, թերևս, ավելի սարսափելի էր, որովհետև քննիչի մոտ վերջին հաշվով ամեն ինչ ավարտվում էր որոշ ժամանակ հետո, իսկ հենց նոր ապրածի կրկնությունը իմ գիտակցության մեջ, որ շղթայված էր նենգավոր միայնությամբ, վերջ չուներ: Առաջվա պես ինձ հետ էին սեղանը, լվացարանը, մահճակալը, պաստառները, լուսամուտը: Ոչ մի բան չէր շեղում իմ ուշադրությունը, չկար ոչ գիրք, ոչ ամսագիր, ոչ նոր դեմք, ոչ մատիտ, որով կարելի լիներ որևէ բան գրել, ոչ լուցկի՝ մատների մեջ պտտեցնելու համար, ոչինչ, բոլորովին ոչինչ:

Այստեղ միայն ես ամբողջովին գիտակցեցի, թե ինչ դիվային հնարամտությամբ, մարդկային հոգեբանության ինչպիսի սպանիչ իմացությամբ էր մտածված հյուրանոցում բանտային միայնության այդ սիստեմը: Համակենտրոնացման ճամբարում, հավանաբար, ինձ կվիճակվեր քարեր կրել ձեռնասայլակով՝ արյունոտելու աստիճան քերելով ձեռքերս, մինչև որ ոտքերս կփայտանային, ապրել գարշահոտ, սառը խցի մեջ երկու տասնյակ նույնպիսի դժբախտների հետ: Բայց չէ՞ որ այնտեղ կլինեին մարդկային դեմքեր, տարածություն, ձեռնասայլակ, ծառեր, աստղեր, այնտեղ կարելի կլիներ կանգնեցնել հայացքն ինչ-որ բանի վրա... Իսկ այստեղ շուրջս երբեք ոչինչ չէր փոխվում, ամեն ինչ ցնդելու չափ անփոփոխ էր մնում: Ոչինչ չէր փոխվում իմ մտքերում, ինձ հետապնդող գաղափարներում և հիվանդագին հաշվարկներում: Հենց դրան էլ նրանք հետամուտ էին. նրանք ուզում էին, որ մտքերը խեղդեին ինձ, խեղդեին այնքան ժամանակ, մինչև որ ես կսկսեի շնչահեղձ լինել: Այդ ժամանակ ես չէի ունենա այլ ելք, քան հանձնվել և վերջապես խոստովանել, խոստովանել այն ամենը, ինչ հարկավոր էր նրանց, մատնել մարդկանց և փաստաթղթերը:

Աստիճանաբար ես սկսեցի զգալ, որ դատարկության սաստիկ ճնշման տակ սկսում են տեղի տալ իմ նյարդերը: Գիտակցելով՝ թե որքան է դա վտանգավոր, ես ամբողջ ուժով լարում էի իմ կամքը և, ինձ վրա վերահսկողությունս վերջնականապես չկորցնելու համար փորձում էի զբաղվել որևէ բանով: Ոտանավորներ էի արտասանում, աշխատում էի հիշողության մեջ վերականգնել այն ամենը, ինչ մի ժամանակ անգիր գիտեի՝ ժողովրդական երգեր, մանկական տարիների փոքրիկ բանաստեղծություններ, Հոմերոս, որ մեզ սովորեցնում էին գիմնազիայում, քաղաքացիական օրենսգրքի պարագրաֆները: Այնուհետև ես սկսեցի լուծել թվաբանական խնդիրներ, գումարում և բաժանում էի մտքումս բոլոր հնարավոր թվերը, սակայն իմ գիտակցությունը կառչելու ոչինչ չուներ: Ես արդեն ոչնչի վրա կենտրոնանալ չէի կարողանում: Իմ ուղեղում ծնվում էր միշտ միևնույն միտքը և սկսում էր գործել կայծակնային արագությամբ: Ի՞նչ գիտեն նրանք: Ի՞նչ եմ ասել երեկ, ի՞նչ պետք է ասեմ հաջորդ անգամ:

Այդ վիճակը, որը հաղորդելն անկարելի է, տևեց չորս ամիս. հեշտ է գրել՝ ընդամենը ութ տառ: Հեշտ է և ասել՝ ընդամենը մի քանի վանկ: Քառորդ վայրկյանում շուրթերը կարտասանեն այդ հնչյունները, չո՜րս ամիս: Սակայն ո՞վ կարող է ընդգրկել և չափել, թե որքան անսահման տևեց

ժամանակից ու տարածությունից դուրս այդ ժամանակը: Դա հնարավոր չէ պատմել ու նկարագրել, և ոչ ոքի չես կարող բացատրել, թե ինչպես է սպանում և ավերում մարդուն միայնությունը, երբ շուրջը միայն դատարկություն է, դատարկությունը և միշտ նույն սեղանը, և մահճակալը, և լվացարանը, և պաստառները, և լռությունը, և միշտ նույն ծառայողը, որը չբարձրացնելով աչքերը դռնից ներս է խցկում կերակուրը, միշտ նույն մտքերը, որոնք գիշերը հետապնդում են քեզ, մինչև սկսում ես կորցնել գիտակցությունդ:

Մի քանի մանր-մունր նշաններից ես սոսկումով հասկացա, որ իմ ուղեղը դադարում է նորմալ գործել: Սկզբում ես հարցաքննության էի գնում միանգամայն պարզ գլխով: Ես ցուցմունքները տալիս էի հանգիստ և զգույշ, և պարզ գիտակցում էի, թե ինչ պետք է ասեմ, և ինչը՝ ոչ: Իսկ այժմ այն ամենը, ինչ ես կարող էի, դա այն էր, որ կմկմալով իրար էի կպցնում պարզագույն ֆրազներ, որովհետև աչքերս անընդհատ հետևում էին գրչին, որը թռչկոտում էր թղթի վրայով՝ գրի առնելով իմ ցուցմունքները, և ես ինքս էլ ուզում էի սլանալ սեփական մտքերիս ետևից: Ես զգում էի, որ դադարում եմ ինձ իշխել: Հասկանում էի, որ մոտենում է այն պահը, երբ իմ փրկության համար ես կպատմեմ ամենը, ինչ գիտեմ, գուցե և ավելին: Այդ հեղձուցիչ դատարկությունից պոկվելու համար ես կմատնեմ տասներկու հոգու, կբացեմ նրանց գաղտնիքները, առանց որևէ շահի կդավաճանեմ նրանց, հասնելով, գուցե, մի կարճատև դադարի միայն:

Մի երեկո բանը նրան հասավ, որ երբ բանտային հսկիչը բերեց կերակուրը, ինձ համակեց հուսահատության մի այնպիսի նոպա, որ ես հանկարծ գոռացի նրա ետևից.

— Տարեք ինձ քննիչի մոտ: Ես ուզում եմ ամեն ինչ խոստովանել: Ես կասեմ նրանց, թե որտեղ են գտնվում թղթերն ու փողերը: Ես նրանց ամեն ինչ կասեմ: Ամե՜ն ինչ:

Սակայն, բարեբախտաբար, նա արդեն չէր լսում ինձ կամ չէր ուզում լսել:

Եվ ահա, այդ ծայրահեղ հուսալքության պահին կատարվեց անակնկալ մի բան: Տեղի ունեցավ մի իրադարձություն, որը խոստանում էր փրկություն, թող լինի ժամանակավոր, բայց և այնպես փրկություն: Հուլիսի վերջն էր, օրը մութ էր, չարագույժ, անձրևային: Այդ բոլոր մանրամասնությունները ես պարզ եմ հիշում, որովհետև միջանցքի պատուհաններին, որով ինձ տանում էին, թմբկահարում էր անձրևը: Ես հարկադրված էի սպասել քննիչի առանձնարանի նախասենյակում: Հարցաքննությունից առաջ միշտ ստիպում էին երկար սպասել, դա մտնում էր նրանց սիստեմի մեջ: Նախ գրգռում էին նյարդերը գիշերային հանկարծակի կանչով, հետո, երբ դուք ձեզ հավաքում էիք և նախապատրաստվում փորձությանը, երբ ձեր կամքն ու միտքը լարվում էին և պատրաստվում դիմադրության, ձեզ ստիպում էին սպասել, փակ դռան առաջ կանգնել մեկ, երկու, երեք ժամ: Այդ անիմաստ դադարը հաշվված էր ձեզ ֆիզիկապես և բարոյապես ընկճելու համար: Այդ հինգշաբթի օրը, հուլիսի 27-ին (հատուկ պատճառներ կան, որ ես հիշեմ այդ թիվը), նրանք ինձ պահեցին առանձնապես երկար: Ժամացույցը խփեց երկրորդ անգամ, իսկ ես դեռ սպասում էի՝ կանգնած նախասենյակում: Ինքնին հասկանալի է, որ ինձ երբեք թույլ չէին տալիս նստել, և երկու ժամում ոտքերս ամբողջովին ընդարմացել էին: Սենյակում, որտեղ ես սպասում էի, օրացույց էր կախված: Դժվար է բացատրել ձեզ, թե ինչպես էի ես ուզում տեսնել որևէ տպագիր բան, այդ պատճառով էլ ես հմայվածի պես սևեռուն նայում էի այդ թվերին ու տառերին. «Հուլիսի 27»: Ես պարզապես աչքերով խժռում էի դրանք: Հետո դարձյալ սպասում էի և էլի էի սպասում՝ նայելով դռանը, մտածելով. ե՞րբ, վերջապես, կբացվի այն: Ես մտածում էի, թե ինչ հարցեր կտան այս անգամ իմ ինկվիզիտորները, բայց հիանալի հասկանում էի, որ նրանք կհարցնեն ինչ-որ բոլորովին հակառակն այն բանի, ինչին ես պատրաստվել եմ: Բայց և այնպես, չնայած այդ ամենին, ես օրհնում էի և այդ տանջալի անհայտությունը, և ֆիզիկական հոգնածությունը. չէ՞ որ ես գտնվում էի ուրիշ, ո՛չ իմ սենյակում: Այդ սենյակն իմից մի փոքր մեծ էր, մեկի փոխարեն երկու լուսամուտով, առանց մահճակալի, առանց լվացարանի և առանց լուսամուտի վրա միլիոն անգամ տեսած ճեղքի: Դուռը ներկված էր ուրիշ գույնով, պատի մոտ ուրիշ բազկաթոռ էր, իսկ ձախ կողմում մի փոքրիկ պահարան էր դրված թղթերի համար և կախիչ, որի վրա կախված էր երեք թե չորս թաց շինել՝ իմ տանջարարների շինելները: Իմ առաջ ինչ-որ նոր բան կար՝ թարմ տեսարան կարոտից մաշված իմ աչքերի համար, և ես ագահորեն ներծծում էի բոլոր մանրամասնությունները:

Ես զննում էի շինելների ամեն մի ծալքը: Ես նկատեցի, օրինակ, որ թաց օձիքներից մեկի վրա մի կաթիլ է կախված և, դա ձեզ, հավանաբար, ծիծաղելի կթվա, ես անիմաստ հուզմունքով սպասում էի, թե կպոկվի՞, արդյոք, այդ կաթիլն ի վերջո, և կգլորվի՞ ներքև, թե կկարողանա հաղթահարել երկրի ձգողությունը և մնալ տեղում: Ազնիվ խոսք, մի քանի րոպե շարունակ ես, շունչս պահած, դիտում էի այդ կաթիլը, կարծես թե նրանից էր կախված իմ կյանքը: Երբ կաթիլը վերջապես գլորվեց, ես սկսեցի հաշվել շինելների կոճակները. մեկի վրա կար ութ կոճակ, մյուսի վրա՝ նույնքան, երրորդի վրա՝ տասը: Հետո ես սկսեցի համեմատել տարբերանշանները: Չեմ էլ փորձի պատմել ձեզ, թե ինչպես էին զվարճացնում ինձ այդ հիմար, անպետք մանրուքները, ինչպես էին նրանք ծաղրում և հագեցնում իմ ծարաված աչքերը: Եվ հանկարծ, բոլորովին անսպասելի, ես տեսա այնպիսի մի բան, որը վերջնականորեն դյութեց իմ հայացքը: Ես նկատեցի, որ շինելներից մեկի կողքի գրպանը թեթևակիորեն դուրս է ցցված: Ես ավելի մոտեցա: Ըստ գրպանում գտնվող առարկայի ուղղանկյունաձև ուրվագծման, ես կռահեցի, որ դա գիրք է: Ծնկներս դողացին: Ահա արդեն չորս ամիս է, ինչ իմ ձեռքում գիրք չի եղել, այնպես որ նույնիսկ այն միտքը, թե բառերը կարող են կազմել տողեր, տողերը՝ էջեր, տպագիր թերթեր և, վերջապես, գիրք, գիրք, որտեղ կարելի է գտնել և հիշել նոր, ինձ դեռևս անհայտ, հետաքրքիր մտքեր՝ այդ բոլորը գրգռում ու միաժամանակ շշմեցնում էին ինձ:

Հիպնոսվածի պես նայում էի դուրս ցցված գրպանին, որտեղ գիրքն էր, նայում էի այնպիսի կրքով, որ կարծես ուզում էի հայացքիս հրով անցք բացել շինելի վրա: Ի վերջո ես արդեն չկարողացա զսպել իմ անհամբերությունը: Ձեռքերս դողում էին այն մտքից, թե ես կարող եմ շոշափել գիրքը, թեկուզև շինելի կտորի վրայից: Հաշիվ չտալով ինձ, թե ինչ եմ անում, ես ավելի մոտեցա:

Բարեբախտաբար հսկիչն ուշադրություն չէր դարձնում իմ ոչ այնքան էլ սովորական վարքին: Ամենայն հավանականությամբ, նա բնական էր համարում, որ երկու ժամ ոտքի վրա անցկացրած մարդը ցանկանում է հենվել պատին: Եվ ահա, ես արդեն կանգնած էի շինելին բոլորովին մոտ: Աննկատելիորեն նրան դիպչելու հնարավորություն ունենալու համար ես ձեռքերս դրեցի մեջքիս: Շոշափեցի գրպանը և համոզվեցի, որ նրա ներսում իրոք ուղղանկյունաձև, ծալվող և թեթևակիորեն շրշացող մի բան կա՝ գիրք է, գի՜րք: Եվ հանկարծ ինձ խայթեց մի միտք. «Գողացիր այդ գիրքը: Եթե քեզ հաջողվի այդ անել, դու կարող ես թաքցնել այն քո սենյակում և կարդա՜լ, կարդալ, կարդալ, վերջապես նորի՜ց կարդալ»: Հազիվ ծագեց այդ միտքն իմ ուղեղում, երբ նրա թույնն սկսեց գործել անմիջապես: Ականջներս սկսեցին դժժալ, սիրտս սկսեց խփել, սառած մատներս հրաժարվեցին ենթարկվել: Բայց երբ անցավ սկզբնական ընդարմացումը, ես աննկատելիորեն սեղմվեցի շինելին և, աչքերս ոչ մի վայրկյան չհեռացնելով հսկիչից, մեջքիս վրա թաքցրած ձեռքերով սկսեցի դուրս հրել գիրքը գրպանից: Ավելի վեր, էլ ավելի վեր, հետո՝ ցնցում, ես զգույշ ու թեթև ձգեցի, և իմ ձեռքում հայտնվեց մի ոչ մեծ գրքույկ:

Միայն այդ ժամանակ ես վախեցա նրանից, ինչ արել էի: Նահանջելն անհնար էր: Ինձ ի՞նչ էր մնում անել: Ես ետևից անդրավարտիքիս տակ խրեցի գիրքն այնպես, որ այն մնար գոտու տակ, հետո աստիճանաբար այն մղեցի դեպի ազդրս: Այժմ արդեն ես կարող էի այնտեղ պահել գիրքը՝ ձեռքերս զինվորականի պես կարերին սեղմած: Հարկավոր էր փորձել: Ես մի քայլ հեռացա կախիչից, երկու քայլ, երեք քայլ: Հիանալի է: Կարելի է վայր չգցել և տանել գիրքը, եթե միայն պինդ սեղմեմ գոտիս:

Այնուհետև սկսվեց հարցաքննությունը: Այն ինձանից պահանջեց առավել մեծ լարում, քան սովորաբար: Հարցերին պատասխանելով՝ ես չէի մտածում իմ պատասխանների վրա. բոլոր ճիգերս կենտրոնացրել էի այն բանի վրա, որ չթողնեմ գիրքը սահի դուրս: Բարեբախտաբար հարցաքննությունն այս անգամ երկար չտևեց, և ինձ հաջողվեց գիրքը բարեհաջող սենյակ հասցնել: Ձեզ չեմ հոգնեցնի մանրամասնություններով: Կասեմ միայն, որ վերադարձի ճանապարհին շատ վտանգավոր մի պահ եղավ միջանցքում. գիրքը գոտկատակից անդրավարտիքիս մեջ սահեց, և ես ստիպված եղա հազի մի ուժգին նոպա ձևացնել, որպեսզի սաստիկ կռանալով, այն կրկին հրեմ դեպի գոտկատակս: Բայց ինչպիսի՜ն էր իմ բերկրանքը, երբ ես այն բերեցի իմ դժոխքը և վերջապես մնացի մենակ: Սակայն ես արդեն միայնակ չէի:

Դուք, երևի, կարծում եք, թե իմ առաջին մղումը գիրքը վերցնելը, այն աչքի անցկացնելը և կարդալ սկսե՞լն էր: Ամենևին: Ամենից առաջ ես սկսեցի վայելել այն ունենալու երջանկությունը, ցանկանում էի երկար-երկար խտղտել իմ ջղերը, մտածելով, թե ինչ գիրք եմ գողացել, ուզում էի, որ այն շատ մանր տառատեսակ ունենար, որպեսզի նրա մեջ շատ-շատ տառեր ու շատ-շատ բարալիկ փոքրիկ էջեր լինեին, որ ես կարողանայի կարդալ այն հնարավորին չափ երկար: Ցանկանում էի, որ այդ գրքի ընթերցումը մտքի լարում պահանջեր ինձանից: Ոչ մի թեթևսոլիկ, տափակ բան ինձ հարկավոր չէր: Լավ կլիներ, եթե հնարավոր լիներ որևէ բան անգիր անել այնտեղից, ասենք, ոտանավորներ: Լավ կլիներ, եթե դա լիներ (ի՜նչ հանդուգն երազանք) Հոմերոս կամ Գյոթե: Վերջապես ես այլևս չկարողացա զսպել իմ ագահ հետաքրքրությունը: Ձգվելով անկողնուս վրա, հսկիչի մոտ կասկածներ չհարուցելու համար, այն դեպքում, երբ նա անսպասելիորեն բացեր դուռը, ես գոտուս տակից հանեցի գիրքը:

Առաջին հայացքը, որ ես նետեցի նրա վրա, ոչ միայն հիասթափեցրեց ինձ, ես սարսափելի զայրացա. իմ ավարը, որ թռցնելով ես ինձ ենթարկում էի այնպիսի հրեշավոր վտանգի և որն այնքան վառ հույսեր էր ծնել, ընդամենը շախմատախաղի մի ձեռնարկ դուրս եկավ՝ խոշորագույն վարպետների խաղացած հարյուր հիսուն շախմատային պարտիաների ժողովածու: Եթե բոլոր կողմերից շրջապատված չլինեի պատերով ու վանդակներով, կատաղության մոլուցքի մեջ ես պատուհանից դուրս կնետեի գիրքը: Ի՞նչ օգուտ, դե ի՞նչ օգուտ կունենայի ես այդ անհեթեթությունից: Ինչպես գիմնազիստների մեծամասնությունը, շախմատ ես խաղում էի երբեմն, ժամանակ անցկացնելու համար: Բայց ինչի՞ս էր պետք այդ տեսական բանդագուշանքը:

Հնարավոր չէ շախմատ խաղալ մենակ, այն էլ առանց ֆիգուրների և առանց տախտակի: Ես վրդովված թերթում էի գիրքը, հուսալով գտնել, գոնե ինչ-որ բան կարդալու համար՝ որևէ ներածություն կամ բացատրություն, բայց ոչինչ չգտա, բացի ուղիղ, քառակուսի աղյուսակներից, որոնք վերարտադրում էին վարպետների պարտիաներն ինձ անհասկանալի նշանակումներով. a 2 — a 3, Ձf 1 — g 3 և այլն: Այդ բոլորն ինձ համար հանրահաշվական բանաձևերի նման մի բան էր, որի բանալին ես չունեի: Միայն աստիճանաբար ես կռահեցի, որ a, b, c տառերը նշանակում են ուղղահայաց շարքերը, իսկ 1—8 թվերը՝ հորիզոնականները, և որ դրանք ցույց են տալիս ամեն մի առանձին ֆիգուրի դիրքը տվյալ պահին: Ուրեմն այդ զուտ գրաֆիկական դիագրամներն, այնուամենայնիվ, ինչ-որ բան ասում էին:

«Ո՞վ գիտե,— մտածում էի ես,— եթե ինձ հաջողվի պատրաստել շախմատային տախտակի նմանակը, գուցե ես կարողանամ խաղալ այդ պարտիաները»: Վանդակավոր սավանն ինձ աստծո շնորհը թվաց: Ես այն ծալեցի որոշակի ձևով, և ունեցա դաշտ՝ վաթսունչորս քառակուսիների բաժանված: Գրքից պոկեցի առաջին թերթը և թաքցրի ներքնակիս տակ: Հետո պատրաստեցի արքա, թագուհի և մնացած ֆիգուրները հացի միջուկից (արդյունքներն, իհարկե, ծիծաղաշարժ էին) և վերջապես, հաղթահարելով անթիվ դժվարություններ, կարողացա սավանի վրա վերարտադրել գրքում բերված դիրքերից մեկը: Բայց երբ փորձեցի խաղալ ամբողջ պարտիան, պարզվեց, որ դժբախտ ֆիգուրները, որոնց կեսն, ի տարբերություն «սպիտակների», փոշով էի պատել, բոլորովին անպետք էին իմ նպատակի համար: Առաջին օրերը խաղի փոխարեն համատարած շիլափլավ էր ստացվում, ես նորից ու նորից էի սկսում պարտիան՝ հինգ, տաս, քսան անգամ: Բայց ուրիշ ո՞վ ուներ այնքան անտեղի ազատ ժամանակ, որքան ես՝ ինձ պարուրած դատարկության գերին: Ուրիշ ո՞վ կարող էր ունենալ նպատակին հասնելու այդքան համառ ցանկություն և այդքան համբերություն:

Մի պարտիան անսխալ մինչև վերջ հասցնելու համար ինձնից պահանջվեց վեց օր: Ութ օր հետո շախմատային ֆիգուրների դասավորությունը հիշողությանս մեջ ամրապնդելու համար ես միայն մեկ անգամ օգտագործեցի սավանը, իսկ ևս ութ օր հետո այն ինձ պետք չէր: a 1, a 2, c 3, c 8 վերացական հասկացողություններն իմ երևակայության մեջ մեքենաբար ընդունում էին պարզորոշ, պլաստիկ ձևեր: Այդ անցումը կատարվեց առանց որևէ դժվարության: Եմ երևակայության ուժով ես կարողանում էի մտքումս վերարտադրել շախմատային տախտակն ու ֆիգուրները և կանոնների խիստ որոշակիության շնորհիվ անմիջապես էլ մտովի ընդգրկում էի ցանկացած կոմբինացիան: Այդպես փորձված երաժիշտը, թեթևակի նայելով նոտաներին, լսում է ամեն մի գործիքի պարտիան առանձին՝ և բոլոր ձայները միասին:

Եվս երկու շաբաթ հետո ես առանց որևէ դժվարության կարողանում էի հիշողությամբ, կամ, շախմատիստների լեզվով ասած, կուրորեն խաղալ գրքի ցանկացած պարտիան: Եվ միայն այդ ժամանակ ես գիտակցեցի, թե ինչ հիանալի գանձ տվեց իմ հանդուգն գողությունը: Չէ՞ որ ես զբաղմունք գտա, թող լինի անմիտ ու անիմաստ, բայց և այնպես զբաղմունք, որը լցնում էր շրջապատող դատարկությունը: Հարյուր հիսուն պարտիաները, որ խաղացել էին վարպետները, դարձան մի զենք, որի միջոցով ես կարող էի պայքարել ժամանակի և տարածության ճնշող միօրինակության դեմ:

Այդ պահից սկսած, աշխատելով պահպանել նորության հմայքը, ես սկսեցի ճշտորեն բաժանել իմ օրը. երկու պարտիա առավոտյան, երկուսը՝ ճաշից հետո, և պարտիաների համառոտ քննարկում՝ երեկոյան: Այդպես իմ օրը, որ մինչև այդ տձև էր, ինչպես դոնդողը, լցվեց ինչ-որ բանով: Նոր զբաղմունքն ինձ չէր հոգնեցնում: Շախմատի հիանալի առանձնահատկությունն այն է, որ միտքը, խստորեն սահմանափակելով իր գործունեության սահմանները, չի հոգնում նույնիսկ շատ ուժեղ լարվածության տակ, ընդհակառակը, նրա էներգիան մեծանում է, դառնում ավելի ճկուն:

Սկզբում ես պարտիաները խաղում էի մեխանիկորեն, բայց աստիճանաբար, նորից ու նորից կրկնելով վարպետորեն խաղացված կոմբինացիաներն ու գրոհները, ես սկսեցի էսթետիկական հաճույք գտնել դրանում: Ես սովորեցի տարբերել հարձակումների ու պաշտպանության նրբությունները, հնարքներն ու խորամանկությունները, կռահեցի, թե ինչպես կարելի է մի քանի քայլ առաջ կանխատեսել խաղի զարգացումը, ինչպես են սկսվում և իրականացվում գրոհն ու հակագրոհը, և շուտով կարողանում էի տարբերել ամեն մի չեմպիոնի անհատական խաղաոճը, տարբերել ճիշտ այնպես անսխալ, ինչպես բանաստեղծության մի քանի տողով կարելի է անվանել բանաստեղծին:

Եվ այն, ինչ որ առաջ Ժամանակը կարճելու միջոց էր միայն, բավականություն դարձավ ինձ համար, և շախմատային արվեստի անկրկնելի ստրատեգները՝ Այյոխինը, Լասկերը, Բոգոյյուբովը, Տարտակովերը, սիրելի ընկերների պես բաժանում էին ինձ հետ բանտարկության մենակությունը:

Այո՛, այժմ արդեն ես միայնակ չէի իմ լուռ մենախցում: Շախմատի կանոնավոր պարապմունքները նպաստեցին այն բանին, որ տեղի տալու պատրաստ իմ մտավոր ունակությունները սկսեն վերականգնվել: Զարմացած ուղեղս գործում էր, ինչպես առաջ, և նույնիսկ ավելի սուր և ճկուն էր դարձել: Պայծառ և տրամաբանված մտածելու իմ վերականգնված ունակությունն առաջին հերթին արտահայտվում էր հարցաքննություններին: Ես անգիտակցորեն կեղծ սպառնալիքների և սքողված հարձակումների դեմ պայքարելու մի հմտություն էի մշակել իմ մեջ շախմատի տախտակի մոտ, և այդ ժամանակից ի վեր քննիչներն արդեն չէին կարողանում հանկարծակիի բերել ինձ: Նույնիսկ թվում էր, թե գեստապոյականները որոշ հարգանքով են վերաբերվում ինձ: Հնարավոր է, որ նրանց զարմացնում էր, թե այդ ո՞ր անտեսանելի աղբյուրից եմ ես ուժեր վերցնում հետագա դիմադրության համար, երբ այնքան մարդիկ արդեն ծնկի էին եկել իրենց աչքերի առաջ:

Այդ երջանիկ ժամանակը, երբ ես օր օրի սիստեմատիկորեն խաղում էի այդ հարյուր հիսուն պարտիաները, տևեց երկուս ու կեսից երեք ամիս: Իսկ հետո ես դարձյալ անսպասելիորեն հայտնվեցի մեռյալ կետում: Իմ առջև դարձյալ դատարկությունն էր: Մինչ այդ ես քսանից երեսուն անգամ արդեն սերտել էի յուրաքանչյուր պարտիան: Նորության հմայքն անցել էր, կոմբինացիաներն արդեն չէին մտահոգում ինձ, չէին լիցքավորում էներգիայով: Աննպատակ բան էր անվերջ կրկնել պարտիաները, որոնց մեջ վաղուց արդեն ես անգիր գիտեի ամեն մի քայլը: Բավական էր սկսել, և ամբողջ խաղը ծավալվում էր իմ աչքերի առաջ, ինչպես ափիս մեջ, նրանում անսպասելի, լարված, առեղծվածային ոչինչ չկար: Այ, եթե ես գտնեի մի նոր գիրք նոր պարտիաներով և նորից ստիպեի, որ աշխատեր իմ ուղեղը... Սակայն դա անհնարին էր, և ինձ մնում էր մի ելք միայն, հին, ինձ քաջ ծանոթ պարտիաների փոխարեն հնարել նորերը: Ես հարկադրված էի խաղալ ինքս ինձ հետ, կամ ավելի ճիշտ՝ իմ դեմ:

Չգիտեմ, երբևէ մտածե՞լ եք դուք, արդյոք, այն մասին, թե ինչպես է ազդում մարդու բանականության վրա բոլոր խաղերից այդ լավագույնը: Բավական է, սակայն, մտածել մի փոքր, որպեսզի հասկանալի լինի, որ շախմատում, որպես զուտ բանական խաղում, ուր բացառված է պատահականությունը, ինքն իր դեմ խաղալն անհեթեթություն է: Ըստ էության շախմատի գլխավոր հմայքն էլ հենց այն է առաջին հերթին, որ խաղի ստրատեգիան զարգանում է երկու տարբեր մարդկանց ուղեղներում միաժամանակ, ըստ որում նրանցից ամեն մեկն ընտրում է սեփական ճանապարհը: Մտքերի այդ ճակատամարտում սևերը, չիմանալով, թե ինչ մանևր կնախաձեռնեն այժմ սպիտակները, աշխատում են գուշակել այն և խանգարել նրանց այն դեպքում, երբ սպիտակներն իրենց հերթին ամեն ինչ անում են սևերի գաղտնի մտադրությունները կռահելու և նրանց հակահարված տալու համար: Եթե միևնույն մարդն ուզենար լինել միաժամանակ և սևերը, և սպիտակները, կստացվեր մի անիմաստ դրություն, երբ նույն ուղեղը միաժամանակ և՛ գիտե, և՛ չգիտե ինչ-որ բան: Սպիտակների կողմից մի քայլ անելով նա կարծես հրամանով պետք է մոռանար: թե ինչ խորամանկ պլան էր հղացել մինչ այդ: երբ խաղում էր սևերի կողմից: Նման երկատումը գիտակցության մասնատումից բացի կպահանջեր նաև նրա փոփոխակի միացում և անջատում, ինչպես ավտոմատ գործող ինչ-որ ապարատում: Կարճ ասած, ինքն իր դեմ խաղալը նույնքան պարադոքսալ բան է, որքան սեփական ստվերի վրայով թռչելու փորձը: Այնուամենայնիվ, երկար ամիսներ ես հուսահատորեն ճգնում էի անել անկարելին, անհեթեթը: Ուրիշ ընտրություն ես չունեի, այլապես կկանգնեի գիտակցությունս վերջնականապես կորցնելու և հոգեկան լիակատար տկարության մեջ ընկնելու վտանգի առաջ: Իմ հուսահատ վիճակում շուրջս նորից թանձրացող ահռելի դատարկությունից վերջնականապես չճզմվելու համար ես ստիպված էի գոնե փորձել հասնել իմ սև ու սպիտակ «եսերի» այդ երկատմանը:

Դոկտոր Բ-ն ետ հենվեց շեզլոնգի մեջ և մի պահ փակեց աչքերը: Թվում էր, թե նա ջանում էր ցրել կենդանացած հուշերը: Նրա բերանի անկյունը նորից ցնցվեց ակամայից: Հետո նա դարձյալ ուղղվեց:

— Այսպես ուրեմն, կարծում եմ, այս բոլորն առայժմ հասկանալի էր ձեզ: Բայց դժբախտաբար համոզված չեմ, թե նույնքան պարզ կլինի և այն, ինչ կատարվեց հետո: Բանն այն է, որ այդ նոր զբաղմունքն ինձնից պահանջեց մտքի այնպիսի համապարփակ լարում, որ բոլորովին անկարելի էր դարձել որևէ վերահսկողություն սահմանել նրա մնացած գործողությունների վրա: Իմ կարծիքով, անմտություն է շախմատ խաղալն իր իսկ դեմ, բայց և այնպես այդպիսի խաղի գեթ ինչ-որ չնչին հնարավորություն կլիներ, եթե իմ առաջ լիներ շախմատի տախտակ, որովհետև տախտակը շոշափելի առարկա լինելով, կառաջացներ տարածության զգացում, որոշ նյութական սահման ստեղծելով «ախոյանների» միջև: Խաղալով իսկական շախմատային տախտակի վրա իսկական շախմատային ֆիգուրներով, հնարավոր է որոշակի ժամանակ սահմանել քայլը կատարելու համար, կարելի է սկզբում նստել մի կողմում և պատկերացնել, թե ինչպիսին է դրությունը սևերի համար, իսկ հետո՝ թե ինչպես է ներկայանում այն սպիտակներին: Բայց քանի որ խաղն իմ դեմ կամ, եթե կուզեք, ինձ հետ, ես պետք է վարեի երևակայական տախտակի վրա, ապա ստիպված էի անընդհատ մտքումս պահել բոլոր ֆիգուրների դիրքերը վաթսունչորս քառակուսիներում, և ընդսմին ոչ միայն հիշել դիրքերը տվյալ պահին, այլև նախապես հաշվի առնել երկու հակառակորդների բոլոր հնարավոր քայլերը: Ես հիանալի հասկանում եմ, որ այս բոլորը հնչում են որպես իսկական խելացնորություն: Իմ յուրաքանչյուր «եսի» համար ես հարկադրված էի լինում պատկերացնել իրավիճակը երկու, երեք, ոչ, ո՛չ, ավելի՝ վեց անգամ, տասներկու անգամ, այն էլ չորս կամ հինգ քայլ առաջ:

Խնդրում եմ ներողամիտ լինեք, որ ես ստիպում եմ ձեզ գլուխ հանել այս ամբողջ խառնաշփոթից: Վերացական տարածության մեջ խաղալով այդ ֆանտաստիկ պարտիաները, ես պարտավոր էի մի քանի քայլ առաջ հաշվարկներ կատարել սպիտակների և նույնքան էլ սևերի համար, պարտավոր էի ծանրութեթև անել առաջացող կոմբինացիաները մերթ սևերի, մերթ էլ սպիտակների տեսանկյունից, այլ կերպ ասած, իմ մի ուղեղում ես պարտավոր էի զուգորդել թե սևերի միտքը, և թե սպիտակների միտքը: Սակայն այդ հոգեմաշ էքսպերիմենտի ամենալուրջ վտանգն իմ «եսի» երկատումը չէր: Դա այն էր, որ ես պետք է ինքնուրույնաբար խաղայի իմ իսկ մտածած պարտիաները և շարունակ կորցնում էի ամեն մի հենարան ու կարծես թե մի ինչ-որ

անդունդ էի գահավիժում: Քանի դեռ ես խաղում էի չեմպիոնների պարտիաները, ամեն ինչ լավ էր. ես պարզապես կրկնում էի խաղացված պարտիան, վերարտադրում էի արդեն արվածը: Դա պահանջում էր ոչ ավելի լարում, քան, ասենք, բանաստեղծություններ կամ որևէ օրենսգրքի հոդվածները հիշելը: Դա սիստեմատիկորեն մարզող զբաղմունք էր և հենց այդ պատճառով էլ հիանալի վարժություն ուղեղի համար: Երկու պարտիա մինչև ճաշը և երկուսը՝ հետո, դա որոշակի առաջադրանք էր, որը ես կատարում էի միանգամայն հանգիստ: Այն կարծես փոխարինում էր առաջվա իմ առօրյա զբաղմունքներին: Եվ բացի այդ, եթե խաղի ընթացքում ես սխալվում էի կամ մոռանում հաջորդ քայլը, միշտ էլ կարող էի նայել գրքին: Հենց այն պատճառով, որ օտար պարտիաների ուսումնասիրությունը չէր շոշափում իմ «ես»ը, այնպես բարերար ու հանգստացուցիչ էր ազդում այն իմ քայքայված նյարդերի վրա: Ինձ համար բոլորովին միևնույն էր, թե ով կհաղթի՝ սպիտակնե՞րը, թե՞ սևերը, որովհետև առաջնության դափնու համար պայքարում էին Ալյոխինը կամ Բոգոլյուբովը, մինչդեռ ես ինքս, իմ բանականությունը, իմ գիտակցությունը միայն ճաշակում էինք մենամարտի նրբությունները: Բայց հենց որ ես սկսեցի խաղալ իմ դեմ, անգիտակցաբար սկսեցի մրցել ինքս ինձ հետ: Իմ սև ու սպիտակ «ես»-երը պետք է մրցեին իրար հետ, և այդ «ես»-երից յուրաքանչյուրը միաժամանակ բռնկված էր շահելու, հաղթելու անհամբեր և պատվասեր ցանկությամբ: Քայլը կատարելով իբրև սև «ես», ես տենդորեն սպասում էի, թե ինչ կանի իմ սպիտակ «ես»ը: Իմ երկու «ես»-երը փոփոխակիորեն տոնում էին իրենց հաղթանակը, երբ մյուս «ես»ը սխալ էր կատարում քայլը, և վրդովվում էին, երբ իրենք էին նման անփութություն թույլ տալիս:

Այս բոլորը միանգամայն անհեթեթ է թվում և, իհարկե, արհեստականորեն ստեղծված այդ մտագարությունը, գիտակցության այդ դիտավորյալ երկատումն իր բոլոր վտանգավոր հետևանքներով անիմաստ կլիներ նորմալ իրադրության մեջ գտնվող մարդու համար: Մի՛ մոռացեք սակայն, որ ես կոպտորեն պոկված էի նորմալ պայմաններից, վանդակի մեջ էի նետված առանց որևէ մեղքի, և բազմաթիվ ամիսներ շարունակ ենթարկվում էի նրբին տառապանքի՝ միայնության տառապանքին: Իմ մեջ կուտակված կատաղությունը վաղ թե ուշ ինչ-որ բանի վրա պետք է թափվեր: Բայց քանի որ իմ միակ զբաղմունքն այդ անիմաստ խաղն էր իմ դեմ, իմ զայրույթը, վրեժի իմ ծարավը մոլեգնորեն թափվում էր հենց խաղի վրա: Ես ուզում էի վրեժխնդիր լինել, սակայն դրա համար ունեի միայն իմ երկրորդ «ես»ը, որի դեմ ես պետք է անընդհատ պայքարեի: Ահա թե ինչու խաղի ժամանակ ինձ համակում էր կատաղի հուզմունքը: Սկզբնական շրջանում ես դեռ կարողանում էի հանգիստ ու խելացի վարել այդ խաղերը, ընդմիջումներ էի անում պարտիաների մինչև՝ հանգստանալու համար: Սակայն կամար-կամաց իմ հիվանդ նյարդերը դադարեցին դիմանալ այդ կարճատև հանգստին: Բավական էր, որ սպիտակ «ես»ը մի քայլ կատարեր, երբ սև «ես»ն արդեն տենդորեն շարժում էր ֆիգուրը և, հենց որ վերջանում էր մի պարտիան, ես անմիջապես ինձնից պահանջում էի երկրորդը, ավելի ճիշտ, ամեն անդամ, երբ իմ շախմատային «ես»ը տանուլ էր տալիս, անհապաղ ռևանշ էր պահանջում իմ մյուս «ես»ից»:

Ես նույնիսկ մոտավորապես էլ չեմ կարող ասել, թե քանի պարտիա խաղացի ինքս իմ դեմ բանտարկությանս երկար ամիսներին՝ այդ անհագ ծարավով բռնկված: Դա մի գայթակղություն էր, որի դեմ պայքարել ես չէի կարողանում: Առավոտից իրիկուն ձիերից ու զինվորներից, նավակներից ու արքաներից բացի ուրիշ որևէ բանի մասին ես չէի մտածում Իմ ուղեղի մեջ անվերջ պտտվում էին «a»-ն, «b»-ն, «c»-ն, մատը և տեղափոխությունը, և իմ ողջ էությունը, իմ բոլոր մտքերը ձգտում էին դեպի վանդակների բաժանված տախտակը: Խաղի հաճույքը դարձավ կիրք, կիրքը դարձավ մոլեգնություն, մտամոլություն: Այն լցնում էր ոչ միայն իմ հարթմնի ժամերը, այլ հետագայում նաև քնի ժամանակը: Ես կարողանում էի մտածել միայն շախմատի, շախմատային քայլերի, շախմատային խնդիրների մասին: Երբեմն ես արթնանում էի՝ կորած սառը քրտինքի մեջ, և զգում էի, որ խաղն անգիտակցաբար շարունակվում է նաև երազում: Նույնիսկ երբ ես երազում մարդիկ էի տեսնում, նրանք շարժվում էին, ինչպես ձին կամ նավակը, հարձակվում և նահանջում էին շախմատային ֆիգուրների նման:

Հարցաքննություններին ես արդեն մոռանում էի, որ պատասխանատու եմ իմ խոսքերի և արարքների համար: Հավանաբար ես խոսում, էի կցկտուր ու մշուշապատ. քննիչները մի տեսակ տարօրինակ իրար էին նայում: Իսկ իրականում, քանի դեռ նրանք ինձ հարցեր էին տալիս և մտածում իմ պատասխանների վրա, ես պարզապես անհամբեր սպասում էի, թե երբ ինձ

կվերադարձնեն իմ խուցը, որտեղ ես կարող էի կրկին զբաղվել իմ խելագար գործով. սկսել նոր խաղ, էլի մեկը և մի ուրիշը: Ընդմիջումները խաղի ժամանակ ավելի ու ավելի էին գրգռում ինձ: Նույնիսկ այն տասնհինգ րոպեն, երբ հսկիչը կարգի էր բերում իմ սենյակը, այն երկու րոպեն, երբ նա ինձ կերակուր էր տալիս, ինձ տանջում էր տենդագին անհամբերությունը: Երբեմն նախաճաշին ձեռք չէի տալիս մինչև երեկո, որովհետև խաղով կլանված՝ ես մոռանում էի նրա մասին: Իմ միակ ֆիզիկական զգացումը ահավոր ծարավն էր: Ես երկու կումով դատարկում էի ջրի շիշը և աղաչում էի հսկիչին՝ էլի մի քիչ բերել, բայց մեկ րոպեից բերանս բոլորովին չորանում էր:

Կամաց-կամաց խաղի ժամանակ ես սկսեցի ընկնել այնպիսի գրգռված դրության մեջ (այն ժամանակ արդեն առավոտից գիշեր ես ուրիշ ոչնչի մասին չէի մտածում), որ այլևս չէի կարողանում հանգիստ մնալ և ոչ մի րոպե: Մտածելով քայլի վրա, ես անդադար առաջ ու ետ էի քայլում սենյակում, միշտ ավելի ու ավելի արագ, առաջ ու ետ, առաջ ու ետ: Եվ ինչքան ավելի էր մոտենում լուծումը, այնքան ավելի արագ էի ես այս ու այն կողմ ընկնում: Հաղթանակի, ինքս իմ դեմ հաղթանակի ծարավն ինձ մոլեգնության էր հասցնում, որովհետև իմ շախմատային «եսերից» մեկնումեկը միշտ հետ էր մնում մյուսից: Մի «եսը» գրգռում էր մյուսին և (հասկանում եմ, դա ձեզ անհեթեթություն կթվա), երբ իմ «եսերից» մեկը բավականաչափ արագ չէր արձագանքում քայլին, որը կատարում էր իմ մյուս «եսը», ես չարությամբ գոռում էի. «Արա՜գ, արա՜գ» կամ՝ «Հետո՛, հետո՛»: Հասկանալի է, հիմա ես ամբողջությամբ հաշիվ եմ տալիս ինձ, որ այն ժամանակվա իմ վիճակը ոչ այլ ինչ էր, եթե ոչ, հոգեկան հիվանդություն, որի համար ես չեմ կարող գտնել այլ անուն, բացի բժշկությանը դեռևս անհայտ մի տերմինից՝ «թունավորում շախմատով»:

Հասավ մի պահ, երբ այդ մտագարությունը, գայթակղիչ այդ ուրվականը սկսեց կործանարար ազդեցություն գործել ոչ միայն ուղեղիս, այլև իմ մարմնի վրա: Ես սաստիկ նիհարեցի, քունս անհանգիստ դարձավ: Արթնանալով, ես դժվարությամբ էի բարձրացնում ծանրացած կոպերս: Ես զգում էի ինձ ինչպես հարբելուց հետո, և ձեռքերս այնպես էին դողում, որ բաժակը չէի կարողանում բերանիս մոտեցնել: Սակայն հենց որ սկսվում էր խաղը, ինձ համակում էր մի կատաղի ուժ: Բռունցքներս սեղմած՝ ես արագորեն պտտվում էի սենյակում և կարմրավուն մշուշի միջից ժամանակ առ ժամանակ ինձ էր հասնում իմ սեփական ձայնը, որ չարությամբ ու խռպոտ ճչում էր «շա՛խ» կամ «մա՛տ»:

Չգիտեմ, թե երբ իր ճգնաժամն ապրեց այդ սոսկալի, աննկարագրելի վիճակը: Գիտեմ միայն, որ մի առավոտ ես արթնացա բոլորովին անսովոր վիճակում. ես այլևս ծանրություն չէի զգում իմ ամբողջ մարմնում: Թեթև էի ու հանգիստ: Կոպերիս վրա մի բարերար հոգնություն կար, որ չէի զգացել արդեն շատ ամիսներ, և այնպես հարմարավետ էր ու հաճելի, որ պարզապես չէի կարողանում ստիպել ինձ բացել աչքերս: Որոշ ժամանակ ես պառկած էի և ճաշակում էի թուլության զգացումը, հաճելի ընդարմացումը:

Հանկարծ ինձ թվաց, թե կողքիս մարդկային կենդանի ձայներ եմ լսում, մեղմորեն ու զգույշ ասված բառեր: Չեք կարող պատկերացնել իմ բերկրանքը: Չէ՞ որ անցել էին շատ ամիսներ, գուցե և մի տարի, որ իմ տանջարարների կոպիտ խոսքերից բացի ես ոչինչ չէի լսել:

«Դու քնած ես,— ասում էի ես ինձ,— դու քնած ես: Աչքերդ չբացես ոչ մի գնով, թող որքան կարելի է երկար տևի այս երազը, այլապես դարձյալ կտեսնես նույն անիծյալ խուցը՝ նույն աթոռով, լվացարանով, սեղանով, պաստառները՝ նույն անփոփոխ նկարներով: Դու քնած ես, շարունակիր քնել»:

Սակայն հետաքրքրասիրությունը հաղթեց: Դանդաղ, զգուշությամբ ես բացեցի աչքերս: Կատարվեց հրաշք: Ես մի այլ ավելի ընդարձակ սենյակում էի, քան հյուրանոցի իմ մենախուցն էր: Պատուհանների վրա վանդակներ չկային, լույսն ազատ թափանցում էր ներս, լուսամուտից այն կողմ աղյուսի պատի փոխարեն ծառեր էին երևում, և քամին խաղում էր նրանց ճյուղերի հետ, սենյակի պատերն սպիտակ էին ու փայլուն, և առաստաղն սպիտակ ու բարձր էր: Ես պառկած էի մի նոր, անսովոր անկողնում և,— ո՛չ, դա երազ չէր,— իմ կողքին լսվում էր նույն շշուկը:

Զարմացած, ինքս էլ այդ չուզենալով, ես մի ընդոստ շարժում կատարեցի, և անմիջապես էլ լսեցի, որ ինչ-որ մեկը դեպի իմ անկողինն է գալիս: Թեթև քայլերով ինձ մոտեցավ սպիտակ գլխաշորով մի կին՝ մի բուժքույր, հիվանդապահուհի: Ես չէի կարողանում ուշքի գալ երջանկությունից: Մի ամբողջ տարի ոչ մի կնոջ չէի տեսել: Առանց կտրվելու, ես նայում էի այդ հրաշալի տեսիլքին և, հավանաբար, իմ հայացքում այնպիսի խելագար հուզմունք կար, որ նա կանգնեցրեց ինձ. «Հանգի՛ստ, պառկեք հանգիստ»:

Ես լսում էի միայն նրա ձայնը, մի՞թե ինձ հետ խոսողը մարդ է: Մի՞թե աշխարհում դեռ կան մարդիկ, որ չեն ուզում տանջել և հարցաքննել ինձ: Եվ հետո,— անհասկանալի հրաշք,— դա կնոջ ձայն էր՝ փափուկ, ջերմ, ես կասեի նույնիսկ քնքուշ: Առանց կտրվելու, ես ագահորեն նայում էի նրա շուրթերին: Մի դժոխային տարուց հետո ես չէի հավատում, թե մի մարդ կարող է սիրալիր խոսել մյուսի հետ: Նա ժպտաց ինձ, այո՛, նա ժպտաց: Ուրեմն, աշխարհում դեռևս կան մարդիկ, որ կարող են անուշ ժպտալ: Հետո նա մատը շրթունքներին դրեց և անաղմուկ հեռացավ: Բայց ես չէի կարող հնազանդվել նրան: Ես դեռ չէի հագեցել հրաշքը դիտելուց: Ես ցանկանում էի նստել և աչքերով ուղեկցել այդ հրաշալի, քնքուշ էակին: Բայց երբ ուզում էի արմունկով հենվել մահճակալի կռնակին, չկարողացա այդ անել: Աջ ձեռքիս փոխարեն ես տեսա օտարոտի մի բան՝ մեծ, ծանր, սպիտակ մի առարկա: Իմ ամբողջ ձեռքը կարծես թե վիրակապված էր: Զարմանքով դիտելով այդ առարկան, ես սկսեցի տանջալիորեն մտածել որտե՞ղ եմ ես և ի՞նչ է կատարվել ինձ հետ: Ինձ ինչ-որ ձևով վիրավորե՞լ են, թե՞ ինքս եմ վնասել ձեռքս: Հասկացա, որ պառկած եմ հիվանդանոցում:

Կեսօրին եկավ բժիշկը՝ հաճելի, տարեց մի մարդ: Նա ճանաչում էր իմ ընտանիքը և, ինչպես երևում է, կամենալով զգացնել տալ իր համակրանքը) հարգանքով արտահայտվեց քեռուս՝ պալատական բժշկի մասին: Նա ինձ մի քանի հարց տվեց, դրանցից մեկն ինձ առանձնապես զարմացրեց. ո՞վ եմ ես՝ մաթեմատիկո՞ս, թե՞ քիմիկոս:

«Ո՛չ մեկը, ո՛չ էլ մյուսը»,— պատասխանեցի ես:

«Տարօրինակ է,— փնթփնթաց նա,— զառանցանքի մեջ դուք անընդհատ ինչ-որ անհայտ բանաձևեր էիք գոռում, c 3, c 4: Մենք ոչինչ չէինք կարողանում հասկանալ»:

Ես հարցրի, թե ինչ է պատահել ինձ: Նա մի հանելուկային քմծիծաղ տվեց:

«Լուրջ ոչինչ չկա: Նյարդային համակարգի սաստիկ քայքայում:— Նայելով շուրջը՝ նա ցածրաձայն ավելացրեց,— դա միանգամայն հասկանալի է: Չէ՞ որ դուք... մարտի 13-ից...»:

Ես գլխով արեցի:

«Զարմանալի ոչինչ չկա նրանց մեթոդների դեպքում: Դուք առաջինը չեք: Սակայն մի՛ անհանգստացեք»:

Նրա բարյացակամ տոնը և կարեկից ժպիտն ինձ համոզեցին, որ ես անվտանգ տեղ եմ:

Երկու օր անց բժիշկն ինքը պատմեց ինձ, թե ինչ է կատարվել: Բանտային հսկիչն աղաղակներ է լսել իմ խցիկում և մտածել, թե ես երևի վիճում եմ ինչ-որ մեկի հետ, որն ինձ մոտ է թափանցել: Հազիվ է նա երևացել շեմքին, երբ ես բռունցքներով նետվել եմ նրա վրա ու բղավել. «Քայլը կատարի՛ր, սրի՛կա, վախկո՛տ»: Հետո ես բռնել եմ նրա կոկորդը և սկսել խեղդել այնպիսի կատաղությամբ, որ նա հարկադրված է եղել օգնության կանչել: Ես շարունակել եմ մոլեգնել և, երբ ինձ քարշ են տվել բժշկական քննության, նրանցից պոկվել և փորձել եմ դուրս նետվել միջանցքի պատուհանից, ջարդել եմ ապակին և ուժգին կտրել թևս, այ այստեղ դեռ մնացել է խորունկ սպին: Հոսպիտալ ընկնելու առաջին օրերին ես ունեի ուղեղի բորբոքման նման մի բան, իսկ հիմա, բժշկի կարծիքով, իմ գիտակցությունն ու ընկալման կենտրոններն արդեն միանգամայն կարգին են: «Պարզ կասեմ,— մեղմորեն ավելացրեց նա,— ես այդ մասին չեմ զեկուցի

իշխանություն ունեցողներին, թե չէ նրանք կարող են հայտնվել և ետ տանել ձեզ: Ապավինեք ինձ, ես կանեմ այն ամենը, ինչ կախված է ինձնից»:

Թե ինչ էր ասել իմ հալածողներին բարեհոգի բժիշկը, ես այդպես էլ չիմացա: Համենայն դեպս նա իր նպատակին հասավ. ինձ ազատ արձակեցին: Գուցե նա հայտնել էր, թե ես պատասխանատու չեմ իմ արարքների համար: Հնարավոր է նաև ուրիշ բան. գեստապոն կարող էր կորցնել հետաքրքրությունն իմ նկատմամբ, քանի որ մինչ այդ Հիտլերն արդեն գրավել էր ողջ Բոհեմիան և դրանով իսկ փակել հաշիվներն Ավստրիայի հետ: Ես պարտավոր էի միայն ստորագրել երկու շաբաթվա ընթացքում երկիրը թողնելու պարտավորագիրը: Այդ ամբողջ ժամանակը ծախսվեց ձևականությունների վրա, որոնք մեր օրերում այնքան դժվարացնում են մեր ուղևորությունն արտասահման» անհրաժեշտ էր ռազմական իշխանությունների և ոստիկանության թույլտվությունը, ձեռք բերել տեղեկանք առողջության մասին, անձնագիր, տեսագիր և այլն, այնպես որ ես ժամանակ չունեցա մտածելու իմ ապրածի մասին: Ըստ երևույթին ինչ-որ խորհրդավոր ուժեր կարգավորում են մարդու ուղեղի գործունեությունը և մեքենաբար ջնջում հոգու համար վտանգավոր հիշողությունները: Ինչ էլ որ լինի, հենց որ ես հիշում էի իմ բանտարկությունը, գիտակցությունս իսկույն մթագնում էր, և միայն շատ շաբաթներ հետո, ճիշտն ասած, միայն այժմ, շոգենավի վրա ես քաջություն ունեցա գիտակցելու այն, ինչ ապրել եմ:

Այժմ պետք է որ ձեզ հասկանալի լինի իմ տարօրինակ, ոչ բոլորովին սովորական վարքագիծն այն ժամանակ, ձեր բարեկամների խաղին: Ես պատահմամբ անցնում էի ծխասրահով, և շախմատային սեղանի մոտ հանկարծ տեսա ձեր ընկերներին: Զարմանքից ու վախից ես պարզապես քարացա: Չէ՞ որ ուղղակի մոռացել էի, թե կարելի է շախմատ խաղալ իսկական տախտակի վրա և իսկական ֆիգուրներով, մոռացել էի, որ այդ խաղին մասնակցում են երկու բոլորովին տարբեր մարդիկ, որ նրանք նստում են իրար դիմաց: Ճիշտն ասած, անցավ մի քանի րոպե, մինչև ես հասկացա, որ այդ մարդիկ խաղում են այն նույն խաղը, որ ես խաղում էի այդքան ժամանակ՝ ուժ չունենալով ազատվել նրանից: Ուրեմն, այն ծածկագիրը, որի օգնությամբ ես հիշողությանս մեջ վարում էի իմ խաղերը, ոչ այլ ինչ էր, եթե ոչ էրզաց, ահա այս ծանր ֆիգուրների խորհրդանիշը: Ես ապշեցի, տեսնելով, որ ֆիգուրները տախտակի վրա և նրանց շարժումը լրիվ համապատասխանում են իմ մշակած այն պատկերացումներին, որ ապրում էին իմ երևակայության մեջ: Այդպես, հավանաբար, ապշում է աստղագետը, երբ տեսականորեն, մաթեմատիկական բարդ հաշվարկների միջոցով ապացուցելով նոր մոլորակի գոյությունը, հանկարծ իր աչքով տեսնում է այն երկնքում, տեսնում պարզորեն, իր ողջ ռեալությամբ: Ես նայում էի տախտակին կախարդվածի պես և տեսնում այնտեղ իմ դիագրամը՝ ձին, թնդանոթը, արքան, թագուհին, զինվորները, բոլորն իրական, փայտից քանդակված ֆիգուրները: Դիրքավորումն ըմբռնելու համար ես ստիպված էի իմ աբստրակտ-մաթեմատիկական դաշտից ակամա տեղափոխվել տախտակի վրա, որտեղ շարժվում էին ֆիգուրները:

Աստիճանաբար ինձ համակեց հետաքրքրասիրությունը, ես ցանկացա հետևել երկու խաղընկերների իսկական խաղին: Եվ ահա, հենց այդ էլ պատճառ դարձավ իմ ծայրահեղ տխուր, անտակտ միջամտությանը ձեր խաղին: Ձեր բարեկամի սխալ քայլն ինձ համար կարծես սրտիս հասցված հարված լիներ: Ես նրան կանգնեցրի բնազդաբար, ինչպես կանգնեցնում են բազրիքի վրա չափից ավելի կռացած երեխային: Եվ միայն հետո ես գիտակցեցի իմ միջամտության ամբողջ կոպիտ անպատեհությունը:

Ես շտապեցի հավատացնել դոկտոր Բ-ին, որ մենք բոլորս շատ ուրախ էինք կատարվածի համար, մանավանդ որ այդ միջադեպի շնորհիվ մենք ծանոթացանք իր հետ: Ես ավելացրի, որ իմ ամբողջ լսածից հետո ինձ համար կրկնակի չափով հետաքրքիր կլինի ներկա լինել վաղվա իմպրովիզացված մրցամարտին:

Դոկտոր Բ-ն անհանգիստ շարժում կատարեց:

— Դուք, իսկապես, շատ բանի մի սպասեք: Դա ինձ համար պարզապես փորձ կլինի, կարո՞ղ եմ ես, արդյոք... կարո՞ղ եմ, արդյոք, շախմատ խաղալ նորմալ վիճակում՝ նստած շախմատի տախտակի մոտ, իսկական, կենդանի հակառակորդի դեմ, իսկական ֆիգուրներով: Որովհետև ես սկսում եմ

ավելի ու ավելի կասկածել, այդ հարյուրավոր կամ նույնիսկ հազարավոր պարտիաները ես արդյո՞ք կանոններով եմ խաղացել: Իսկ գուցե նրանք պարզապես իմ հիվանդ երևակայության արդյո՞ւնքն են: Դա պարզապես զառացանք չէ՞ր, շախմատային տենդ, երբ մարդ, ասես երազում, անընդհատ ոստյուններով է շարժվում առաջ: Չէ՞ որ դուք լրջորեն չեք կարծում, թե ես կարող եմ ուժերս չափել աշխարհի չեմպիոնի հետ, խաղալ նրա հետ, ինչպես հավասարը՝ հավասարի: Միայն հետաքրքրասիրությունն է մղում ինձ դեպի այդ խաղը: Վերջին հաշվով ես ուզում եմ պարզել, թե իսկապես ի՞նչ է կատարվել ինձ հետ իմ բանտարկության ժամանակ, արդյոք, ես մո՞տ էի խելացնորությանը, թե՞ արդեն անցել եմ այդ վտանգավոր սահմանը: Ահա բոլորը, ուրիշ ոչինչ:

Այդ միջոցին հնչեց կոչնակը, որը ճաշի էր հրավիրում ուղևորներին: Մեր զրույցը տևել էր համարյա երկու ժամ, դոկտոր Բ-ն պատմեց ինձ իր պատմությունը շատ ավելի մանրամասն, քան ես նկարագրեցի: Ես ջերմորեն շնորհակալություն հայտնեցի և հրաժեշտ տվի նրան, բայց դեռ չէի հասցրել անցնել տախտակամածը, երբ նա հասավ իմ ետևից. նա հուզված էր և խոսում էր թեթևակի կմկմալով.

— Եվս մի խնդրանք: Ես չեմ ուզում անքաղաքավարի գտնվել ձեր բարեկամների նկատմամբ, ուստի նախապես զգուշացրեք նրանց, խնդրում եմ, որ ես կխաղամ միայն մեկ պարտիա: Ինձ համար կարևորն այդ հարցը մեկ անգամ ընդմիշտ լուծելը, այսպես ասած վերջնական արդյունքն ամփոփելն է: Ես բնավ չեմ ուզում նորից սկսել ամեն ինչ: Ես չեմ կարող թույլ տալ ինձ երկրորդ անգամ հիվանդանալ այդ շախմատային տենդով, որը ես այժմ էլ սարսուռով եմ հիշում: Բացի այդ, բժիշկն ինձ նախազգուշացրել է, նա համառորեն նախազգուշացրել է ինձ: Մտամոլության ենթարկված մարդու համար միշտ էլ մնում է կրկնության վտանգը, ուստի ինձ, որ տառապում էի «շախմատով թունավորումից», եթե նույնիսկ ինձ լրիվ ապաքինված են համարում, անհրաժեշտ է հեռու մնալ շախմատի տախտակից: Այնպես որ, հասկանում եք, միայն մեկ փորձնական խաղ և ուրիշ ոչ մի պարտիա:

Հաջորդ օրը ճիշտ սահմանված ժամին մենք հավաքվեցինք ծխասրահում: Մեր խմբակը համալրվել էր արքայական խաղի և՛ երկու սիրահարներով. դրանք երկու սպաներ էին, որոնք հատկապես խնդրել էին կապիտանին տեղափոխել իրենց հերթապահության ժամերը, որպեսզի հնարավորություն ունենային դիտելու խաղը: Այս անգամ Չենտովիչը նույնպես չհարկադրեց սպասել իրեն, և վիճակահանությունից հետո սկսվեց արտասովոր խաղը, «Homo obscurissimus /Անհայտ մարդ:/»-ը՝ աշխարհի հռչակավոր չեմպիոնի դեմ:

Շատ ափսոս, որ այդ պարտիայի միակ վկաները շախմատին այնքան քիչ տեղյակ մարդիկ էին, ինչպես մենք, և որ այն անվերադարձ կերպով կորած է շախմատային արվեստի տարեգրության համար, ինչպես կորած են երաժշտության պատմության համար Բեթհովենի դաշնամուրային իմպրովիզացիաները: Ճիշտ է, հաջորդ օրը բոլորս միասին ջանում էինք այն վերականգնել հիշողությամբ, սակայն ապարդյուն: Ըստ երևույթին դրա պատճառն այն էր, որ մեր ուշադրությունը կենտրոնացած էր ոչ թե պարտիայի, այլ խաղացողների վրա, որոնց մտավոր մակարդակների տարբերությունն ավելի ու ավելի ակնհայտ էր դառնում խաղի զարգացմանը զուգընթաց:

Փորձառու Չենտովիչը նստած էր բոլորովին անշարժ, ինչպես քարե արձան: Նրա հայացքը տախտակին էր գամված, թվում էր, թե մտքի լարումը գրեթե ֆիզիկական ցավ է պատճառում նրան: Դոկտոր Բ-ն, ընդհակառակը, իրեն ազատ ու անկաշկանդ էր պահում: Իբրև իսկական դիլետանտ այդ բառի ամենալայն իմաստով, իբրև սիրող, որի համար խաղի ողջ իմաստն ու բովանդակությունը հենց խաղի մեջ է, նա կարծես թե հանգստանում էր: Խաղի սկզբին նա խոսում էր, ուրախ բացատրում մեզ իր քայլերը, անփութորեն ծխում գլանակ գլանակի ետևից, ու երբ հասնում էր քայլ կատարելու իր հերթը, մի արագ հայացք էր նետում տախտակին և տեղաշարժում ֆիգուրը: Թվում էր, թե ամեն անգամ նա ճշտությամբ կանխատեսում է հակառակորդի քայլը:

Սկզբնախաղը արագ խաղացվեց: Որոշակի ծրագիր սկսեց նկատվել միայն յոթերորդ թե ութերորդ քայլից հետո: Չենտովիչն սկսեց ավելի երկար մտածել քայլերի վրա, մենք դրանից եզրակացրինք, որ արդեն սկսվել է իսկական պայքարը նախաձեռնության համար:

Սակայն, անկեղծ ասած, պարտիայի աստիճանական զարգացումը, որ հազվադեպ չէ լուրջ մրցախաղերում, թերևս նույնիսկ հիասթափեցրեց մեզ՝ ոչ մասնագետներիս: Որքան ավելի էր բարդանում խաղի պատկերը, այնքան ավելի անհասկանալի էին դառնում մեզ համար հակառակորդների դիրքերը: Մեր ուժից վեր էր ո՛չ միայն կռահել նրանց մտադրությունները, այլ նույնիսկ պարզել, թե նրանցից ով է առավելություն ստացել: Մենք տեսնում էինք միայն, որ առանձին ֆիգուրներ, առաջ թափանցելով, խոյահարում են ձգտելով պատռել հակառակորդի ճակատը, բայց քանի որ այդ ականավոր խաղացողների ամեն մի քայլը կազմում էր կոմբինացիայի միայն մի մասը, իսկ յուրաքանչյուր կոմբինացիան՝ միայն մի մասը այն ծրագրի, որն իր հերթին իրականանում է միայն մի քանի քայլով, ապա ստրատեգիական ծրագիրը, որի համաձայն խաղացողները մերթ առաջ, մերթ ետ էին շարժում իրենց ֆիգուրները, մեզ համար միանգամայն անհասկանալի էր:

Հետո մեզ համակեց ճնշող հոգնածությունը, որն առաջացավ գլխավորապես այն պատճառով, որ Չենտովիչն անսահմանորեն երկար էր մտածում իր յուրաքանչյուր քայլի վրա: Դա սկսեց աստիճանաբար ջղայնացնել նաև մեր բարեկամին: Ես տագնապով նկատեցի, որ ինչքան ավելի էր երկարում խաղը, այնքան ավելի անհանգիստ էր դառնում նա. շարժվում էր աթոռի վրա, ջղայնորեն վառում ծխախոտ ծխախոտի ետևից, ժամանակ առ ժամանակ բռնում մատիտն ու ինչ-որ բան գրում, հանքային ջուր էր պատվիրում ու ագահորեն կուլ տալիս բաժակ բաժակի ետևից: Ակնհայտ էր, որ նրա ուղեղը կազմում էր կոմբինացիաներ մի հարյուր անգամ ավելի արագ, քան Չենտովիչի ուղեղը: Ամեն անգամ, երբ սա անվերջ մտածելուց հետո անշնորհք կերպով վերցնում էր ֆիգուրը և որոշում շարժել այն, մեր բարեկամը, ժպտալով այնպես, ինչպես ժպտում է վաղուց ինչ-որ բանի սպասող և վերջապես այն գտած մարդը, անմիջապես կատարում էր պատասխան քայլը: Ըստ երևույթին նա իր աշխույժ, շարժուն խելքով հասցնում էր նախապես հետազոտել հակառակորդի առաջ բացվող բոլոր հնարավորությունները: Որքան ավելի երկար էր մտածում Չենտովիչն իր յուրաքանչյուր քայլի վրա, այնքան ավելի անհամբեր էր դառնում դոկտոր Բ-ն, որը գրեթե թշնամաբար սեղմում էր շրթունքները: Չենտովիչը, սակայն, չէր ցանկանում շտապել: Նա նստած էր համառ և լուռ՝ մտածելով քայլերի վրա, և ինչքան նվազում էր ֆիգուրների թիվը տախտակի վրա, այնքան երկարում էին ընդմիջումները: Քառասուներկուերորդ քայլին, ամբողջ երկու ժամ հետո, մենք բոլորս նստել էինք գրեթե անտարբեր այն ամենի հանդեպ, ինչ կատարվում էր մեր կողքին: Սպաներից մեկն արդեն հեռացել էր, մյուսը գիրք էր կարդում և հայացք նետում խաղատախտակի վրա միայն այն ժամանակ, երբ խաղացողներից որևէ մեկը կատարում էր քայլը: Բայց հանկարծ Չենտովիչի հերթական քայլից հետո տեղի ունեցավ մի անսպասելի բան: Դոկտոր Բ-ն, նկատելով, որ Չենտովիչը, պատրաստվելով կատարել քայլը, վերցրել է ձին, կծկվեց, ինչպես կատուն՝ թռիչքից առաջ: Նա ամբողջովին դողում էր, և չհասցրեց Չենտովիչը իրագործել իր մտադրությունը, երբ դոկտոր Բ-ն արագ առաջ տարավ իր թագուհին և բարձրաձայն, հանդիսավոր ասաց.

— Այդպե՞ս, այժմ վե՛րջ այդ բանին:

Հետո նա ետ հենվեց բազկաթոռի մեջ, ձեռքերը կրծքին ծալեց և մարտահրավերով նայեց Չենտովիչին: Նրա աչքերում փայլեց կրակը:

Մենք բոլորս խոնարհվեցինք տախտակի վրա, աշխատելով կռահել, թե ինչ էր նշանակում այդ հաղթական բացականչությունը, սակայն ուղղակի սպառնալիք արքային մենք չտեսանք: Մեր բարեկամի բացականչությունը, ըստ երևույթին վերաբերում էր խաղի զարգացմանը, որ մենք՝ կարճատես դիլետանտներս, չէինք կարողանում հասկանալ: Միայն Չենտովիչն էր, որ չշարժվեց: Նա մնում էր միանգամայն անվրդով, կարծես թե չէր էլ լսել «վերջ այդ բանին» վիրավորական արտահայտությունը: Ոչինչ չպատահեց: Մենք բոլորս, սակայն, պահել էինք շունչներս, և միանգամից լսելի դարձավ ստուգող ժամացույցի տկտկոցը: Անցավ երեք րոպե, յոթ րոպե, ութը՝

Չենտովիչը շարունակում էր անշարժ նստել, և թե ինչ փոթորիկ էր մոլեգնում նրա կրծքում, երևում էր միայն նրանից, թե ինչպես էին փքվում նրա լայն ռունգերը:

Թվում էր, թե մեր բարեկամը, ինչպես և մենք, դժվարությամբ էր տանում հոգնեցուցիչ, անխոս սպասումը: Հանկարծ նա կանգնեց, հրեց սեղանը և սկսեց քայլել անկյունից անկյուն, սկզբում դանդաղ, իսկ հետո ավելի ու ավելի արագացնելով քայլերը: Բոլոր ներկաները զարմանքով էին նայում նրան, սակայն ոչ ոք այնքան անհանգստացած չէր նրա վարքից, որքան ես, չնայած իրեն համակած հուզմունքին՝ նա քայլում էր միանգամայն որոշակի սահմանափակ տարածությամբ, կարծես իր երևակայության մեջ ամեն անգամ դիպչելով մի անտեսանելի պատի, որը նրան հարկադրում էր ետ դառնալ: Ես սարսուռով հասկացա, որ նա անգիտակցաբար քայլում է իր նախկին խցիկում: Բանտարկության ժամանակ նա, երևի, հենց այդպես էլ նետվում էր առաջ ու ետ՝ կորացած, ջղաձգորեն սեղմած բռունցքները, ճիշտ ինչպես այժմ: Այդպես, հենց այդպես, քարացած հայացքով հազարավոր անգամ վազում էր նա այնտեղ անկյունից անկյուն, և նրա տենդորեն փայլող աչքերում շողում էին մոլեգնության կարմիր կրակները:

Բայց նրա գիտակցությունն, ըստ երևույթին, դեռևս միանգամայն կարգին էր, որովհետև ժամանակ առ ժամանակ նա անհամբեր թեքվում էր դեպի սեղանը տեսնելու՝ որևէ քայլ վճռե՞լ է անել Չենտովիչը: Ժամանակը շարունակում էր ձգվել ինը րոպե... տասը... Հետո կատարվեց այն, ինչ մեզնից ոչ մեկը չէր սպասում: Չենտովիչը բարձրացրեց իր ծանր ձեռքը, որ մինչև այդ անշարժ ընկած էր սեղանի վրա: Հուզված, մինչև վերջ լարված նյարդերով մենք սպասում էինք վախճանին: Սակայն Չենտովիչը չկատարեց քայլը: Անշտապ, բայց վճռական, ափի ետևի կողմով նա տախտակից շուռ տվեց բոլոր ֆիգուրները: Մենք միանգամից չկարողացանք հասկանալ, որ Չենտովիչը հանձնվեց: Նա անձնատուր եղավ, նա չցանկացավ, որ մենք դառնանք իր վերջնական պարտության վկաները: Տեղի ունեցավ անսպասելին, աշխարհի չեմպիոնը, անթիվ մրցամարտերի հաղթողը իր դրոշը խոնարհեց անծանոթի, մի մարդու առաջ, որը քսան թե քսանհինգ տարի ձեռք չէր տվել շախմատին: Մեր անանուն բարեկամը, որին ոչ ոք չէր ճանաչում, ազնիվ մարտում հաղթեց աշխարհի ամենաուժեղ խաղացողին:

Ինքներս էլ այդ չնկատելով՝ մենք հուզված ցատկեցինք մեր տեղերից: Բոլորս ունեինք մի այնպիսի զգացում, թե որևէ եղանակով մենք պետք է արտահայտենք մեզ համակած ուրախ զարմանքը, պետք է ասենք կամ անենք մի ինչ-որ բան: Մի մարդ էր միայն մնում անշարժ ու հանգիստ, դա Չենտովիչն էր: Մի քիչ սպասելուց հետո նա բարձրացրեց գլուխը և, մեր բարեկամին հառելով իր քարե հայացքը, հարցրեց.

— Եվս մեկ պա՞րտիա:

— Իհա՛րկե,— գոչեց դոկտոր Բ-ն ինձ տհաճորեն ցնցող աշխուժությամբ: Հետո նա նստեց և ավելի շուտ, քան ես կհիշեցնեի նրան իր իսկ պայմանը՝ խաղալ միայն մեկ պարտիա, սկսեց տենդոտ փութկոտությամբ դասավորել ֆիգուրները: Դրանք տեղերում շարելով, նա այնպես էր նյարդայնանում, որ զինվորը երկու անգամ սահեց դողացող մատներից և ընկավ հատակին: Սկզբում հանգիստ և խաղաղ այդ մարդն ակներևաբար ինչ-որ հափշտակության մեջ էր, ավելի ու ավելի հաճախակի էր ցնցվում նրա բերանի անկյունը, նա ամբողջապես սարսռում էր, ինչպես դողէրոցքից:

— Հարկավոր չէ՛,— շշնջացի ես նրան,— հարկավոր չէ՛: Այսօրվա համար բավական է: Դա ձեզ համար չափազանց մեծ լարվածություն է:

— Լարվածությո՞ւն: Հա՛, հա՛, հա՛,— բարձրաձայն արհամարհաբար ծիծաղեց նա:— Այդքան ժամանակում, որ կորցրինք այս քաշքշուկի վրա, ես կարող էի խաղալ տասնյոթ պարտիա: Միակ բանը, որ դժվար է ինձ համար, դա այս տեմպերով խաղալու ընթացքում չքնելու ճիգն է: Դե, ի՛նչ, դուք երբևէ կսկսե՞ք:

Վերջին խոսքերը, որ ասվեցին կտրուկ, գրեթե կոպիտ տոնով, ուղղված էին Չենտովիչին: Վերջինս հակառակորդին նայեց հանդարտ ու անվրդով, բայց նրա մռայլ, քարե հայացքն ասես բռունցքի

հարված էր: Խաղացողների միջև ինչ-որ բան առաջացավ՝ վտանգավոր լարվածություն, այրող մի ատելություն: Նրանք այլևս խաղընկերներ չէին, որոնք հակառակորդի արվեստն էին ուզում փորձել, այլ թշնամիներ, որոնք էին ոչնչացնել մեկմեկու: Չենտովիչը երկար դանդաղեց մինչև առաջին քայլը կատարելը, և իմ մեջ մի հաստատուն տպավորություն ստեղծվեց, թե նա դանդաղում է մտածված կերպով, դիտավորյալ:

Անկասկած, մարտերում կոփված այդ ստրատեգը վաղուց արդեն հասկացել էր, որ իր դանդաղկոտությունը հոգնեցնում ու գրգռում է հակառակորդին: Նա օգտագործեց ո՛չ պակաս, քան չորս րոպե՝ ամենասովորական սկզբնախաղի՝ արքայական զինվորի քայլը կատարելու համար: Մեր բարեկամն անմիջապես առաջ շարժեց արքայական զինվորն ի՛ր կողմից, և Չենտովիչը դարձյալ երկար դանդաղում էր կատարել պատասխան քայլը: Այդպես լինում է, երբ պայծառորեն բռնկված կայծակից հետո սրտատրոփ սպասում ես ամպրոպի ճայթյունին, իսկ ամպրոպը չկա ու չկա: Չենտովիչը կարծես ամբողջովին քարացել էր: Նա հանգիստ և անշտապ մտածում էր քայլերի վրա, և իմ մեջ աճում էր այն համոզմունքը, թե նա դիտավորյալ է անում այդ: Նրա դանդաղկոտությունը թույլ էր տալիս ինձ անդադար հետևել դոկտոր Բ-ին: Նա հենց նոր էր դատարկել ջրի երրորդ բաժակը, և ես ակամայից հիշեցի, թե ինչպես էր նա պատմում այն անհագ ծարավի մասին, որ տանջում էր նրան իր խցիկում: Առկա էին աննորմալ վիճակի բոլոր նշանները. նրա ճակատը ծածկվել էր քրտինքով, ձեռքի սպին կարմրել և շատ ավելի նկատելի էր դարձել: Բայց և այնպես նա դեռ չէր կորցնում իրեն: Միայն չորրորդ քայլի ց հետո, երբ Չենտովիչը կրկին խրվեց ուժասպառ անող մտորումների մեջ, ինքնատիրապետումը լքեց դոկտոր Բ-ին, և, բորբոքվելով, նա գոչեց.

— Քայլ պիտի կատարե՞ք, վերջապես:

Չենտովիչը սառնորեն նրան նայեց.

— Որքան ես հիշում եմ, մենք պայմանավորվել ենք յուրաքանչյուր քայլի վրա մտածել ոչ ավել, քան տասը րոպե: Ես սկզբունքորեն կհետևեմ այդ պայմանին:

Դոկտոր Բ-ն կծոտեց շրթունքները: Նկատելով, որ նա անընդհատ աճող անհամբերությամբ ոտքով թխկթխկացնում է հատակին, ես արդեն անկարող էի զսպել ինձ համակող տագնապը. ինձ տանջում էր այն բանի նախազգացումը, թե նա նորից կընկնի խենթության իշխանության տակ: Ութերորդ քայլում դարձյալ ընդհարում տեղի ունեցավ: Դոկտոր Բ-ն, որի ինքնատիրապետումը ակնհայտորեն ցնդում էր, չէր կարողանում թաքցնել իր ջղային գրգռվածությունը: Նա ոչ մի րոպե հանգիստ չէր նստում և հիմա էլ սկսել էր անգիտակցորեն մատներով տկտկացնել սեղանին: Չենտովիչը նորից բարձրացրեց իր ծանր, գեղջկական գլուխը.

— Կարո՞ղ եմ ձեզ խնդրել, որ դադարեք տկտկացնել սեղանը: Դա խանգարում է ինձ: Ես չեմ կարող այսպես խաղալ:

— Հա՛...— քմծիծաղով պատասխանեց դոկտոր Բ-ն:— Դա երևում է:— Չենտովիչը կարմրեց:

— Ի՞նչ եք ուզում դուք դրանով ասել,— կտրուկ, չարությամբ հարցրեց նա:

Դոկտոր Բ-ն կրկին ծիծաղեց կարճ, արհամարհաբար.

— Ոչի՛նչ, բացի նրանից, որ դուք, ինչպես երևում է, շատ եք հուզվում:

Չենտովիչը լուռ մնաց և նորից խոնարհվեց տախտակի վրա: Միայն յոթ րոպեից նա կատարեց պատասխան քայլը: Խաղը շարունակվում էր միշտ նույն մեռելային տեմպերով: Չենտովիչն ասես քարե արձան էր դարձել: Այժմ, ֆիգուրը շարժելուց առաջ նա արդեն ամբողջությամբ պահպանում էր սահմանված առավելագույնը, իսկ մեր բարեկամի վարքագիծը քայլ առ քայլ ավելի ու ավելի տարօրինակ էր դառնում: Թվում էր, թե նա կորցրել է ամեն մի հետաքրքրություն խաղի նկատմամբ, զբաղված է ինչ-որ բոլորովին կողմնակի բանով: Նա դադարել էր հուզված քայլելուց,

նստել էր անշարժ և, տարածության մեջ հառած իր բացակայող, գրեթե խելացնոր հայացքը, ինչ-որ բան էր փնթփնթում քթի տակ: Կամ մտասուզված էր ինչ-որ նման անվերջանալի կոմբինացիաների մեջ, կամ, և ես կարծում եմ, որ դա հենց այդպես էր, մտովի խաղում էր ինչ-որ բոլորովին այլ պարտիաներ: Ինչևէ, ամեն անգամ, երբ Չենտովիչը կատարում էր քայլը, անհրաժեշտ էր նրան իրականություն վերադարձնել: Եվ այժմ արդեն նրանից պահանջվում էր մեկ կամ երկու րոպե, խաղի դիրքը նորից հասկանալու համար:

Իմ մեջ աճում էր այն համոզմունքը, թե դոկտոր Բ-ի մոտ սկսվել է դանդաղ խանգարման նոպա, որն ամեն րոպե կարող էր վերաճել կատաղության: Նա կարծես մոռացել էր թե՛ մեր, թե՛ Չենտովիչի գոյությունը: Եվ իսկապես, տասնիններորդ քայլին վրա հասավ ճգնաժամը: Հազիվ էր Չենտովիչը կատարել քայլը, երբ դոկտոր Բ-ն, թռուցիկ հայացք նետելով տախտակին, անսպասելիորեն երեք քառակուսի առաջ շարժեց իր փիղը և բարձր, այնպես, որ մենք ցնցվեցինք, գոչեց.

— Շախ, շա՛խ արքային:

Ինչ-որ անսովոր բանի սպասումով մենք բոլորս աչքներս հառեցինք տախտակին: Չենտովիչը չափազանց դանդաղ բարձրացրեց գլուխը և մեզ պարուրեց իր աչքերով, մի բան, որ ոչ մի անգամ դեռ չէր արել: Ինչ-որ բան, թվում էր, նրան արտակարգ բավականություն է պատճառում, նրա շուրթերը քիչ-քիչ բացվեցին գոհունակ և մեծամիտ ժպիտից: Միայն մինչև վերջ ճաշակելով իր հաղթարշավի հաճույքը, որի պատճառը մեզ անհասկանալի էր, շինծու քաղաքավարությամբ նա դիմեց ներկաներիս.

— Ներեցե՛ք, բայց ես շախ չեմ տեսնում: Գուցե ձեզանից որևէ մեկը, պարոնա՛յք, կասի ինձ, թե որտեղ է իմ արքային հայտարարված շախը:

Մենք նայեցինք տախտակին, իսկ այնուհետև տագնապով՝ դոկտոր Բ-ին: Չենտովիչի արքան պաշտպանված էր փղից մի զինվորով, այնպես որ ոչ մի շախի մասին խոսք անգամ չէր կարող լինել, դա կնկատեր նույնիսկ երեխան: Մենք անհանգստացանք: Գուցե մեր բարեկամը հուզմունքից ֆիգուրը տեղաշարժել է մի վանդակ ավելի հեռու կամ մոտիկ, քան պետք էր: Մեր լռությունը գրավեց դոկտոր Բ-ի ուշադրությունը, նա սևեռուն նայեց տախտակին և կմկմալով ասաց.

— Բայց չէ՞ որ արքան պետք է լիներ f 7-ի վրա: Նա սխալ է կանգնած, բոլորովին սխալ: Դուք սխալ քայլ եք կատարել... Բոլոր ֆիգուրները կանգնած են ո՛չ իրենց տեղերում, այս զինվորը պետք է լիներ d 5-ում, ո՛չ թե d 4-ում: Սա բոլորովին ուրիշ պարտիա է: Սա...

Նա անսպասելիորեն լռեց: Ես ամուր սեղմեցի նրա ձեռքը, ավելի ճիշտ՝ կսմթեցի այնքան ուժեղ, որ նույնիսկ նա իր խելագար շփոթմունքի մեջ զգաց այդ: Նա շուռ եկավ և լուսնոտի պես նայեց ինձ.

— Ի՞նչ... կհաճեիք:

— Հիշե՛ք,— ասացի ես այդ միակ բառը և մատս թեթևակիորեն անցկացրի նրա ձեռքի սպիի վրայով:

Նա մեքենաբար կրկնեց իմ շարժումը և ապակե աչքերը հառեց կարմիր արնագույն շերտերին: Հանկարծ նա դողաց մարմնով մեկ, ճակատին քրտինք երևաց:

— Ի սե՛ր աստծո,— շշնջաց նա անգույն շուրթերով,— մի՞թե ես որևէ հիմարություն եմ ասել կամ արել: Մի՞թե հնարավոր է, որ ես նորից...

— Ո՛չ,— ցածրաձայն պատասխանեցի ես,— բայց դուք իսկույն ևեթ պետք է դադարեցնեք խաղը: Ժամանակն է: Հիշեք, թե ինչ է ասել բժիշկը:

Դոկտոր Բ-ն ընդոստ վեր թռավ աթոռից:

— Ներողություն եմ խնդրում իմ հիմար սխալի համար,— ասաց նա իր քաղաքավարի ձայնով և խոնարհվեց Չենտովիչի առաջ,— ես, իհարկե, ամենակատարյալ հիմարությունն ասացի: Ինքնըստինքյան հասկանալի է, որ այս խաղը շահեցիք դո՛ւք:

Հետո նա շրջվեց մեր կողմը:

— Եվ ձեզ, պարոնայք, նույնպես խնդրում եմ ներել ինձ: Չէ՞ որ ես ձեզ հենց սկզբից էլ նախազգուշացնում էի, որ չպետք է մեծ հույսեր դնեք ինձ վրա: Ներեցեք, որ ես այդպես խայտառակ կերպով վերջացրի խաղը: Սա վերջին անգամն է, որ տրվեցի շախմատ խաղալու գայթակղությանը:

Նա գլուխ տվեց և հեռացավ նույն համեստ և հանելուկային տեսքով, ինչպես առաջին անգամ երևացել էր մեր մեջ: Միայն ես գիտեի, որ այդ մարդը երբեք այլևս ձեռք չի տա շախմատին, իսկ մյուսները շփոթված կանգնել էին իմ շուրջը՝ աղոտ կերպով կռահելով, որ ինչ-որ մութ և ահավոր բան անցավ կողքից, որը քիչ մնաց դիպչեր իրենց:

— Գրողը տանի այդ հիմարին,— հիասթափությամբ մրթմրթաց Մակ Կոննորը:

Վերջինն իր աթոռից վեր կացավ Չենտովիչը և էլի՛ մի հայացք գցեց չավարտված պարտիայի վրա:

— Շա՛տ ափսոս,— ասաց նա մեծահոգաբար,— հարձակումը բոլորովին էլ վատ չէր մտածված: Իբրև սիրող՝ այդ մարդը բացառիկ տաղանդով է խաղում: